UPPSALA
UNIVERSITET

Teologiska institutionen
Examensarbete för masterexamen i mänskliga rättigheter, 30hp
Vårterminen 2013
Handledare: Susanne Wigorts-Yngvesson
Examinator: Helen Andersson

”På ojämn mark lär vi oss att gå”

En studie av det interreligiösa arbetets möjligheter, hinder och kopplingar till mänskliga rättigheter utifrån Fryshusprojektet Tillsammans för Sverige

Jenny Bonham-Carter

jennybonhamcarter@hotmail.com

Abstract

This thesis examines interfaith work from a general perspective and through the Swedish interfaith project “Tillsammans för Sverige”. They are based in a famous youth center in Stockholm.

The examination has two aims. The first is to identify the main characteristics of interfaith work and how they correspond with daily practice. The second aim looks at the relevance of human rights in interfaith work and how the connection between the two can be clarified. The results are based upon the author’s experiences through a fieldwork study and an enquiry made among the people involved in the project.

Key words: interfaith work, Tillsammans för Sverige, global ethics, human rights

Innehåll

ABSTRACT **3**

INLEDNINGSORD **8**

INTRODUKTION: SYFTE, FRÅGESTÄLLNINGAR OCH AVGRÄNSNING **10**

1. SYFTE **10**

1.1 Hörnstenarna och hur de används i arbetet att gå från ord till handling **10**

2. FRÅGESTÄLLNINGAR **11**

3. DISPOSITION **11**

4. AVGRÄNSNING **11**

DEL I: TILLSAMMANS FÖR SVERIGE, MATERIAL OCH METOD **12**

5. TILLSAMMANS FÖR SVERIGE **12**

5.1 Bakgrund **12**

5.2 Mål **12**

5.3 Verksamhet **13**

5.4 Termer **14**

5.4.1 Interreligiöst arbete - interkulturellt arbete – religionsdialog 14

5.4.2 Majoritets – minoritetsreligion och safe space 15

6. MATERIAL **15**

6.1 Litteraturval för metod **15**

6.2 Litteraturval för teori **15**

7. METOD **16**

7.1 Praktik/Deltagande observation/Work-along **16**

7.2 Enkäter **17**

7.3 Urval **18**

7.4 Bortfallsanalys **19**

7.5 Objektivitet och etiskt förhållningssätt 20

DEL II: TIDIGARE FORSKNING OCH TEORETISK RAM 21

8. INTERRELIGIÖST ARBETE I TEORI OCH PRAKTIK 21

8.1 Historik 21

8.2 Religionsdialogens relevans 23

8.3 Grundförutsättningar: inställning och attityd 23

9. TEORI 23

9.1 Pluralism 24
9.1.1 Gränser för pluralismen? 24
9.1.2 Den hegemoniska demokratin 25
9.1.3 Religionen i demokratin 25
9.1.4 Kritik mot den liberaldemokratiska universalismen 26
9.1.5 Mångkulturalism och maktförhållanden 27

9.2 När det skaver 28
9.2.1 Deliberativ demokratiteori 28
9.2.2 Agonism istället för antagonism 29
9.2.3 Passioner och politikens moraliska språk 29
9.2.4 Överlappande konsensus 30

9.3 Walk the talk 31
9.3.1 Empati som moraliskt påbud 31
9.3.2 En teologi för det interreligiösa arbetet? 31
9.3.3 Sanningsanspråket och de dubbla perspektivens möjlighet 32
9.3.2 Mänskliga rättigheter och global etik 33

DEL III: RESULTATREDOVISNING 35

11. ERFARENHETER FRÅN TILLSAMMANS FÖR SVERIGE 35

12. FRAMTRÄDANDE BEGREPP 36

12.1 Förståelse 36
12.1.1 Att utgå från sig själv och se likheter 36
12.1.2 Kunskap och tolkning 37

12.2 Möten och metoder 38
12.2.1 Inställning 38
12.2.2 Aktiviteter 39
12.2.3 Metoder 39

12.3 Definition 40

12.4 Sprida budskapet och fortleva 40
12.4.1 Nå ut till allmänhet och specifika grupper 40
12.4.2 Hitta fler engagerade 41
12.4.3 Media 41

13. SAMMANSTÄLLNING AV ENKÄTSVAR INDELAT I KATEGORIER UTIFRÅN FRÅGORNA 41

13.1 Målet med interreligiöst arbete (ur stort och litet perspektiv) 41

13.2 Vad är framgång i det interreligiösa arbetet? 42

13.3 Vilka är de främsta hindren för interreligiöst arbete? 42

13.4 Relevant koppla ihop mänskliga rättigheter och interreligiöst arbete? 42

13.5 Andra organisationer vars arbete tangerar interreligiöst arbete 42

13.6 Hur väl de uppfyller sina mål och varför? 42

13.7 Målen för Tillsammans för Sverige 42
13.7.1 Är de adekvata mål? 43

13.8 Främsta hindren för att kunna uppfylla målen i *Tillsammans för Sverige*? 43

13.9 Hur skulle *Tillsammans för Sverige* bättre kunna uppfylla sina mål? 43

13.10 Relevansen för *Tillsammans för Sverige* att arbeta med de mänskliga rättigheterna som ram .. 43

13.11 Åsikter om *Tillsammans för Sveriges* målgrupp 43

13.12 Framgång för *Tillsammans för Sverige* i ett kortare och längre perspektiv 44

13.13 Övrig kommentar 44

DEL IV: ANALYS 45

14. PROBLEM OCH FÖRDELAR MED STORA ORD 45

14.1 Målet är resan och förståelsen följeslagaren 45

15. DET RELIGIÖSA KLIMATET I LANDET LAGOM, SEKULARISERING OCH SEKULARISM 46

16. MOTIV TILL ENGAGEMANG 47

16.1 Orka hålla fanan högt 48

17. GLOBALISERING OCH KOMMUNIKATION 48

18. ATT VARA BEHÖVD ÄR GRUNDLÄGGANDE 49

18.1 Man måste få chans att ändra sig/får man tycka vad man vill? 50

19. MÄNSKLIGA RÄTTIGHETERNAS RAM 50

19.1 Universalism och relativism 51

19.2 Religionsfrihet och religiös manifestering 52

19.3 Mänskliga skyldigheter 53

19.4 Frihet under ansvar: exemplet yttrandefrihet 53

19.5 Global ethics 53

20. RÄDSLAN SOM HINDRAR OCH HUR DEN KAN ÖVERVINNAS 54

20.1 Nyfikenhet: Om att gå utanför sin comfort zone 55

21. VEMS ANSVAR? 56

21.1 ”Den andre” är min nästa 56

DEL V: KONKLUSION 58

22. DET INTERRELIGIÖSA ARBETETS SIGNUM 58

22.1 Möte – Kunskap - Förståelse 58

22.2 På ojämn mark lär vi oss att gå 58

22.2.1 Nivå A 58

22.2.2 Nivå B 59

23. MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER SOM FÖRUTSÄTTNING OCH RAM 59

23.1 Att hjälpa – en hjälp att göra det abstrakta konkret? 59

24. SLUTORD 60

KÄLLOR: 61

Bilaga 1 65

Inledningsord

Två sanningar närmar sig varandra.
En kommer inifrån, en kommer utifrån.
Och där de möts har man en chans att få se sig själv.[1]

Att föreliggande uppsats skulle ha sin grund i två favoritämnen, mångkulturalism och religion, stod tidigt klart för mig. Kontexten skulle utgöras av Sverige idag: Sverige som i snabb takt blivit ett mångkulturellt samhälle med alla utmaningar det innebär, Sverige som uppfattas som ett av världens mest sekulariserade länder men där också, liksom på andra platser, kultur och tradition är starkt präglade av religion. Funderingarna kretsade, utifrån en förförståelse om att många människor som invandrat till Sverige kommer från icke- eller betydligt mindre sekulariserade länder, kring hur religionen skulle kunna vara ett smörjmedel som främjar en god mångkultur och skapa förståelse mellan människor.

Den ökade mångfalden av religion och troende ruskar om den religiösa kontexten i vårt land, ställer krav på analys, beslutsfattande och ibland positionering. Frågor som på sista tiden varit aktuella handlar ofta om manifesterandet av religion i det offentliga rummet; böneutrop och bärandet av slöja till exempel. Religionsfrihetens gränser är ett annat vanligt förekommande debattämne på vilket religiös slakt och manlig omskärelse är aktuella exempel. Det uppskruvade tonläget i pågående diskussioner gällande yttrandefrihet/religiös kränkthet och kombinationen politisk/religiös tillhörighet visar att ämnet är känsligt och äger stor relevans i samhället idag. En återkommande het fråga när varje terminsslut närmar sig har att göra med skolavslutning i kyrkan. Denna företeelse kläs dock oftare i kulturella och traditionella ord snarare än att det skulle ha med kristendomen att göra. Tillspetsat skulle man kunna beskriva diskussionens konklusion som att barns rätt till mysighet och (vuxnas) nostalgi går före deras rätt till att inte utsättas för religiös påverkan.

Att Sverigedemokraterna för närvarande erfar toppnoteringar räcker ur mitt perspektiv som förklaring till varför någon slags samhällsförändring är nödvändig. Detta, tillsammans med utblickar till Europa där högerextrema partier växer sig starkare, uppmärksammas och analyseras på nationell och internationell nivå. Politiska förändringar och ekonomiska förutsättningar är förvisso en viktig del i förklaringen men stället där skon verkligen klämmer söker sig samtidigt obarmhärtigt ned till gräsrotsnivå, till mig, dig, våra grannar och hur vi lever tillsammans. De flesta islamskeptikerna känner inte personligen någon muslim[2] vilket nog förvånar föga och leder till en grundläggande fråga: ”Hur möts vi?”. Hur kan något så naturligt som mänsklig interaktion komma till stånd, uppmuntras och hjälpas på traven på en så att säga ”onaturlig”, konstruerad väg? Det finns redan en mängd naturliga forum i samhället – skola, arbetsplatser med mera - där möten sker. Men nyfikenheten på och/eller behovet av medmänniskan som i sin tur bäddar för kontakt behöver vi själva som individer göra något åt.

[1] Ur ”Preludier I-III” av Tomas Tranströmer
[2] Mattias Gardell 2010 *Islamofobi*, 14

Tillsammans för Sverige, ett fryshusprojekt som ägnar sig åt interreligiöst arbete, rör sig i dessa tankecirklar och skapar en plattform för möten över de osynliga gränser som omger oss. Jag tillbringade en stor del av höstterminen 2012 i detta projekt och fick insyn i det interreligiösa arbetet som jag fattade stort intresse för. Den inledande dikten av Tomas Tranströmer sätter fingret på en viktig ingrediens i det interreligiösa arbetet och religionsdialogen som jag fått insikt i: den berikande bieffekten av att lära sig om och få förståelse för människor med en annan religion eller livsåskådning än den egna är att få korn på sig själv och kanske till och med fördjupa sin egen tro. Det interreligiösa arbetet innefattar en rad företeelser, samband och sammanhang på mikro- och makronivå vilka man återkommande måste förhålla sig till och hantera: politik, segregering, historia, pluralism, ekonomi, rasism, maktstrukturer, internationella relationer och så vidare. Signifikant är också hur tankarna bakom det interreligiösa arbetet ständigt rör sig mellan olika nivåer: det inre, andliga planet, de egna relationerna här och nu, grannskapet, det svenska samhället och så vidare ända till den världsfred som trots sin utopiska karaktär måste vara ett mål att sträva mot. *Tillsammans för Sverige* utför ett nytt slags arbete och söker staka ut en stig i djungeln av aspekter och jag finner det synnerligen intressant och inspirerande att undersöka denna process med återkommande utblickar till det interreligiösa arbetets förutsättningar generellt.

Mänskliga rättigheter är ett användbart ramverk att hålla sig till då det gäller interreligiöst arbete. Det finns många intressanta områden att fundera över då det gäller relationen mellan religioner och mänskliga rättigheter och hur dessa kan samexistera i samhället och världen. Jag tror att det finns ett stort värde i att klargöra kopplingen mellan det interreligiösa arbetet och mänskliga rättigheter för att se hur de skulle kunna korsbefrukta varandra.

Introduktion: Syfte, frågeställningar och avgränsning

1. Syfte

Föreliggande uppsats handlar om det interreligiösa arbetes relevans, förutsättningar, utmaningar och kopplingar till mänskliga rättigheter dels utifrån från projektet *Tillsammans för Sverige*, dels ur ett generellt perspektiv. Till grund för undersökningen ligger egna erfarenheter från projektet, en enkätundersökning bland engagerade i projektet och litteraturstudier.

Som angavs i inledningen rör det interreligiösa arbetet och *Tillsammans för Sverige* vid en rad begrepp och företeelser; pluralism, demokrati, mångkulturalism, mänskliga rättigheter, rasism, ekonomi, universalism/relativism med flera. Detta uppräknande får räcka som illustration av komplexiteten som det interreligiösa arbetet befinner sig i. Att föra en diskussion om vart och ett av dessa begrepp kräver alltför mycket plats varför de flesta endast kommer att beröras ytligt medan tre aspekter eller områden som uppfattas vara av central betydelse har valts ut för fördjupning.

Tillsammans för Sverige har kontakter med organisationer som utför interreligiöst arbete i England, Frankrike och USA. Workshops med en av dessa organisationer samt en studieresa bidrar till en internationell utblick i undersökningen.

1.1 Hörnstenarna och hur de används i arbetet att gå från ord till handling

Målen för *Tillsammans för Sverige* är en viktig del av undersökningen, de studeras noga för att tillsammans med erfarenheter och enkätsvar identifiera och analysera projektets möjligheter och hinder. Undersökningen gör inte anspråk på att med exakthet utvärdera hur väl dessa mål uppfylls. Förhoppningen är snarare att formulera utmaningar och kunna skönja tendenser och samband som också ger perspektiv på det interreligiösa arbetet generellt.

En förförståelse utifrån erfarenheter från *Tillsammans för Sverige* och reflektioner är att det interreligiösa arbetet är svårgripbart; det handlar om livsåskådning, attityder, tankar om samhällsförändring över tid och interaktion utan självklar koppling till aktion. Att arbetet är abstrakt har sålunda redan identifierats och bedöms vara en av dess utmaningar. En fråga som återkommit till mig handlar om hur man kan gå från abstrakt till konkret i det interreligiösa arbetet. Genom att identifiera de huvudsakliga värderingarna och koppla dem till den praktiska verkligheten i projektet hoppas jag komma närmare svaret på den frågan.

1.2 Interreligiöst arbete ur ett människorättsligt perspektiv

Mänskliga rättigheter är ramen inom vilken arbetet hos *Tillsammans för Sverige* görs och mänskliga rättigheter omtalas ofta i diskursen som omger det interreligiösa arbetet generellt. Syftet är att undersöka relevansen av denna ram för att kunna få en uppfattning om huruvida och hur kopplingen mellan de mänskliga rättigheterna och det interreligiösa arbetet kan tydliggöras för ömsesidig nytta på olika nivåer.

2. Frågeställningar

- Vilka är de grundläggande värderingarna i det interreligiösa arbetet och hur används de i teori och praktik?
- På vilket sätt har de mänskliga rättigheterna relevans för det interreligiösa arbetet och hur kan denna koppling tydliggöras?

Med medvetenhet om att svaren på dessa frågeställningar inte kommer vara uttömmande och med en öppenhet för att många viktiga dimensioner och perspektiv skulle kunna läggas till fortskrider undersökningen av detta intressanta område!

3. Disposition

I del I ges en beskrivning av projektet *Tillsammans för Sverige*, dess bakgrund och verksamhet. Efter detta redogörs för litteraturen som använts i uppsatsen och den metod som undersökningen följer. Del II inleder med ett avsnitt som beskriver det interreligiösa arbetet i stort och på detta följer teoridelen. Resultatredovisningen utgör del III; först en redogörelse för erfarenheterna från *Tillsammans för Sverige* och sedan en sammanställning av den enkätundersökning som gjorts bland en del av de engagerade i projektet. I del IV analyseras empirin ur olika perspektiv med hjälp av den tidigare presenterade teorin. Del V, slutligen, innehåller konklusionen i vilken undersökningens slutsatser tydliggörs.

4. Avgränsning

Min intention var från början att med hjälp av enkäter eller telefonintervjuer också erhålla utsagor om det interreligiösa arbetets förutsättningar, framgång, hinder och människorättskoppling från organisationer i England, Frankrike och USA som *Tillsammans för Sverige* har och har haft kontakt med. Det hade varit mycket värdefullt med denna utblick mot utlandet. Exempelvis hade en organisation som Three Faiths Forum, som haft ingående workshops med *Tillsammans för Sverige*, kunnat bidra med intressanta perspektiv utifrån sin mångåriga erfarenhet av interreligiöst arbete. Detta får på grund av tidsbrist ske en annan gång och jag gläder mig åt att under projektets första konferens, workshops och studieresa ändå ha fått en inblick i dessa organisationer.

Studien hade med fördel även kunnat balansera den subjektiva respondentgruppen och mina egna erfarenheter från *Tillsammans för Sverige* med en gedigen genomgång av utförda attitydundersökningar. Då hade troligen mer plats getts åt statistik gällande det religiösa klimatet i Sverige vilket är relevant i samband med det interreligiösa arbetets förutsättningar. Även detta har fått stryka på foten och jag håller mig gällande detta till utvald litteratur och utsagor från personer jag fått kontakt med genom *Tillsammans för Sverige*.

Del I: Tillsammans för Sverige, Material och Metod

5. Tillsammans för Sverige

Tillsammans för Sverige (kursiveras i uppsatsen för att underlätta läsningen) är ett treårigt projekt, organiserat under Fryshuset, som arbetar med interreligiös dialog inom ramen för mänskliga rättigheter med fokus på ungdomar i syfte att motverka rasism och extremism.

5.1 Bakgrund

En av projektledarna, Maria Kjellsdotter-Rydinger, är präst och arbetade tidigare i Fryshuskyrkan. Utifrån flera års arbete och efter en av henne utförd magisterstudie om andlighet i Fryshuset konstaterade Maria att det fanns behov av företrädare för andra religioner än kristendomen för att ge stöd åt ungdomar där. Hon arrangerade en interreligiös resa för ungdomar till Egypten 2010. Tanken bakom resan var att dra lärdom från ett land där islam, judendom och kristendom existerat sida vid sida under lång tid och gruppen bestod av ungdomar från dessa olika religioner samt ungdomar som inte tillhör någon religion. Under resan kom man varandra nära, lärde känna varandras olika trosuppfattningar och hur dessa påverkade eller inte påverkade det dagliga livet och identiteten. Med på Egypten-resan fanns en imam, Othman Al Tawalbeh. Han kom efter resan med i planeringen av *Tillsammans för Sverige* och blev sedermera tillsammans med Maria Kjellsdotter-Rydinger projektledare från starten 2011. Projektet erhåller ekonomiskt stöd från Allmänna arvsfonden, Ungdomsstyrelsen, Sofia församling med flera. Förhoppningen är att projektet skall bli en permanent verksamhet och spridas till andra delar av landet. *Tillsammans för Sverige* har under våren 2013 etablerats i Malmö och planen är att utöka till Göteborg inom det närmsta året, i samarbete med Fryshuset som även finns där. I projektet i Stockholm arbetar även på deltid en ungdomskonsulent från judiska församlingen, en hinduisk ungdomskoordinator, som timanställda, bland annat med ansvar för hemsida och sociala medier, arbetar några ungdomar med muslimsk ungdom och sekulär bakgrund.

5.2 Mål

Tillsammans för Sverige bygger sin verksamhet och arbetar utifrån följande mål:

> *Att åstadkomma en djupare förståelse för ”den andre” och undanröja missuppfattningar och fördomar mellan människor i samhället.*
>
> *Att ge stöd och vägledning till unga som vill fördjupa sin tro och använda den som växtkraft i arbetet för fred och förståelse.*
>
> *Att förebygga konfrontationer vid mötet mellan olika religioner och grupper i samhället för att motverka xenofobi* (fruktan för främlingar), *islamofobi, västfobi och kristofobi.*
>
> *Att debattera och skapa förståelse kring kvinnors ställning i religionerna.*
>
> *Att initiera samarbete med olika organisationer och samfund kring mångfald, demokrati och samlevnad.*

Att skapa en fördjupad debatt och nyansering i media kring religioner.[3]

Tillsammans för Sverige främsta mål är att få ungdomar från olika bakgrund och bostadsområden att mötas och uppmuntra reflektion kring livsfrågor utifrån de mänskliga rättigheterna. Och, vidare, hjälpa ungdomar inse sina möjligheter och ge positiva förebilder som bidrar i deras utveckling till medspelare i det mångfacetterade samhället som tar avstånd från antidemokratiskt beteende. Ambitionen är att unga som känner sig klämda mellan samhällets förväntningar och föräldrarnas krav genom projektet skall få en möjlighet att stärka och bearbeta sin identitet. Projektet utgår från att religion kan vara en positiv resurs som kan öka samförstånd och överbrygga sociala och kulturella klyftor mellan unga med olika bakgrunder. Genom dialog och aktiviteter mellan olika kulturella/ religiösa grupper, utan att konkurrera om sanningsanspråk, skapas relationer som förebygger misstänksamhet och fördomar. Tanken ur ett större perspektiv är att ökad tolerans och en nyanserad bild av religion leder till en förbättring av det demokratiska samtalet i samhället och i förlängningen en minskad risk att främlingsfientliga krafter skall använda religionen som en täckmantel för rasism.

5.3 Verksamhet

Centralt för projektet är en grupp med ett 20-tal ungdomar från judisk, kristen, muslimsk, hinduisk, sikhisk och sekulär bakgrund. Denna ungdomsgrupp har träffats regelbundet under året 2012 och vårterminen 2013 då man genomgick en så kallad metodutveckling. Under träffarna, cirka en i månaden, besökte man varandras heliga rum, diskuterade mänskliga rättigheter och andra teman utifrån sina respektive religioner. Tanken var att genom reflektion över sig själv och om samhället, vägledning och prövning av olika metoder göra ungdomarna redo/certifiera dem till att komma ut och leda workshops, berätta om och bedriva interreligiös dialog och leda interreligiösa samtalsgrupper. Detta arbete som inletts gäller främst skolor men innefattar även till exempel Almedalen och konferenser inom och utanför projektet. Till hösten 2013 kommer en interreligiös utbildning startas för ungdomar i Stockholm, Göteborg och Malmö. Utbildningen innefattar basala kunskaper i religion och religiös självreflektion, grundläggande mänskliga rättigheter, tolkning av religion och mänskliga rättigheter, interreligiösa dialogmodeller med mera. Ungdomar som genomgått denna utbildning kommer att fylla på den gruppen med de redan engagerade i syfte att nå fler och sprida projektets budskap. Under år 2013 håller ett metodmaterial på att tas fram i samarbete med studieförbundet SENSUS som skall bli ett skriftligt komplement för personer som går denna utbildning och till andra intresserade.

Projektledarna och ungdomskoordinator anlitas återkommande av skolor, kyrkor och kommuner för att berätta om och inspirera till att utföra interreligiöst arbete. Projektet har också kontaktats för att samverka runt konflikter som uppstått mellan olika religiösa ungdomsgrupper. Interreligiösa aktivitetskvällar med olika teman och ett läger för ungdomar arrangerades under hösten och vintern 2012/13. Ett sommarläger planeras 2013 där projektet inbjuder unga från de internationella samarbetsorganisationerna CIEUX (Le Comité Interreligieux pour une Ethique Universelle et contre la Xénophobie) och St Philip's Centre i

[3] Tillsammans för Sveriges hemsida

Leicester att medverka med sina metoder. Konferenser som både som riktar sig till ungdomar, personer som arbetar med barn och ungdomar samt en bredare allmänhet arrangeras två gånger per år. Anställda, frivilliga och religiösa ledare för olika trossamfund och studenter på högskolor som Södertörn och Uppsala universitet kommer 2013 och framöver att nås genom föreläsningar, konferenser, seminarium och utbildningar i interreligiösa metoder som planeras. Genom Fryshusandan, ett nätverk av olika ungdomsorganisationer i hela landet, har projektet möjlighet att nå ut till olika organisationer i samhället. *Tillsammans för Sverige* representeras i olika gudstjänstsammanhang för att ge röst åt frågor som uppkommit i det interreligiösa arbetet. Unga skall under år 2013 hålla interreligiösa böner i olika sammanhang och projektet leder tillsammans med Fryshuskyrkan ”Tid för fred”, en interreligiös andaktsstund, varje vecka i Fryshuset.

5.4 Termer

Inom det interreligiösa arbetet och projektet *Tillsammans för Sverige* förekommer ett antal uttryck ofta vilka kan vara värda att kort benämna.

5.4.1 Interreligiöst arbete - interkulturellt arbete – religionsdialog

Definitionen av interreligiöst arbete är ett samarbete mellan religioner. Termen ”interreligiös” används inte frekvent och finns inte i Svenska Akademins ordlista. ”Religionsdialog” är ett lättare ord att förstå och det är också relevant för projektet då det ingår i det interreligiösa arbetet. *Tillsammans för Sverige* har ändå valt att använda ”interreligiöst arbete” då man upplever att det är ett mer handlingskraftigt och mindre akademiskt ord. På engelska används ordet ”interfaith work”. ”Interkulturellt arbete” skulle kunna vara ytterligare en relevant benämning eftersom religion och kultur ofta är tätt sammanflätade och en så stor del av projektet också handlar om mångkultur och att motverka segregation. Det är viktigt att icke-troende personer också innefattas i arbetet, med detta i åtanke låter termen ”interreligiös” möjligen exkluderande. En vid definition av religion är

> **/…/** allt som människor tänker och gör utifrån övertygelsen om existensen av någon form av bortom mänskligt godtycke ’absoluta’ eller ’heliga’ svar. Enligt denna bestämning innehåller religioner symboliska förklaringar (som trosläror, dogmer och myter) till människans grundläggande existentiella frågor, till livets yttersta mål och mening, och till hur hon ska leva och verka för att uppnå dessa mål.[4]

Samtliga religioner bör inkluderas i det interreligiösa arbetet. Att även ha med icke-troende är av stor vikt varför glädjen var stor i *Tillsammans för Sverige* när föreningen Unga Humanister under våren 2013 officiellt blev en samarbetspartner. Projektet önskar också ha representanter från olika riktningar inom religionerna och kontakter har tagits utifrån detta. Det är dock inte en helt klarlagd fråga var gränserna går i grupperingar som ibland kallas för sekter. Vem som bestämmer vad som är att betrakta som vad och hur bred inkluderingen skall vara torde vara svårlösta frågor även för det interreligiösta arbetet i stort.

[4] Andersson och Sander (red.) 2009, 53-54

5.4.2 Majoritets – minoritetsreligion och safe space

I *Tillsammans för Sverige* återkommer man ständigt till termerna majoritet och minoritet för att påminna sig om att olika religioner och grupper inte har samma förutsättningar. Det är knappast konstigt att det förhåller sig på detta sätt med tanke på den långa kristna historien i Sverige, uppbyggnaden av statskyrkan etc. Men det är icke desto mindre ett viktigt perspektiv att ha med i förståelsen för varandra och organiseringen av arbetet.[5]

Projektets deltagare talar regelbundet om ”safe space” som lånats från workshops organiserade av brittiska organisationen 3FF (Three Faiths Forum). Uttrycket, som skulle kunna översättas ”trygghetsplattform”, syftar till en ram av respekt som man skapar i rummet för att kunna tala öppet med varandra. Det handlar om att vara vaksam på hur man säger saker, hur man tar emot och släpper in varandra. Med fördel kan detta uttryck också användas i ett större samhälleligt perspektiv.

6. Material

Uppsatsen har företrädesvis ett kristet perspektiv utifrån begränsad kunskap om den internationella organiseringen av andra religioner.

6.1 Litteraturval för metod

Som metodologisk hjälp i uppsatsen används fem böcker, valet av dessa har gjorts utifrån behovet av olika slags vägledning eftersom empirin består av både egna upplevelser och enkäter. ”Många möjliga metoder” för vilken Katrine Fangen och Ann-Mari Sellerberg är redaktörer har visat sig vara användbar. Den beskriver en bred variation av forskningsmetoder, bland annat ”Work-along” metoden som korresponderar väl med föreliggande undersökning. ”Enkätboken” av Jan Trost och ”Närhet och distans” av Pål Repstad ger praktisk vägledning då det gäller kvantitativ respektive kvalitativ metod: till exempel viktiga aspekter att tänka på vid enkätundersökningens utformning och forskningseffektens fallgropar. Denna undersökning faller knappast under någon av dessa metodkategorier men tangerar dem definitivt varför råd från bägge perspektiven är relevant. Då undersökningsområdet interreligiöst arbete i högsta grad har med religion att göra har Carl-Henric Grenholms ”Att förstå religion” kunnat bidra med adekvata perspektiv. Slutligen, i ”Samhällsvetenskaplig forskning” av Tim May där en rad forskningsmetoder beskrivs, ingår analysmetoder som uppfattas mycket användbara för behandlingen av resultatet.

6.2 Litteraturval för teori

Tre huvudförfattare har valts för den teoretiska genomgången av huvudområdena: Jürgen Habermas, Chantal Mouffe och Michael Walzer. Flera andra författares perspektiv kommer att användas för ytterligare bearbetning och belysande av innehållet. Inspirerande nog finns en uppsjö skarpa författare som skrivit litteratur som är relevant för denna uppsats varför det

[5] Exempelvis kanske en imam som inbjuds till interreligiöst möte inte har möjlighet att komma på tider som passar dem som har sitt heltidsarbete inom kyrkan, då han kan ha ett dagarbete eftersom det inte finns medel att anställa honom som imam på heltid.

onekligen är svårt att sålla fram och välja bara några. Alla tre huvudförfattarna och många av de övriga författarna har presenterats för mig och ibland återkommit under mastersutbildningen i mänskliga rättigheter vilket ger dem en legitimitet och akademisk tyngd. Vid omläsning av tidigare kurslitteratur inför denna uppsats fann jag perspektiv från många författare vara synnerligen relevanta och sökte utifrån dessa vidare efter fler böcker av samma författare eller andra namn som hänvisades till.

7. Metod

Det empiriska underlaget till denna uppsats består av två delar: egna upplevelser och observationer från *Tillsammans för Sverige* samt resultatet från en enkätundersökning bland några av de engagerade i projektet. Valet att göra en enkätundersökning hade att göra med min önskan om att samla in åsikter från så många som möjligt av de engagerade. Att göra intervjuer hade varit svårt att hinna med utifrån gällande tidsram. Då bortfallet varit ganska stort har jag i efterhand tänkt att kortare telefonintervjuer kanske hade varit en mer framgångsrik metod. Uppsatsen är förutom en diskussion om det interreligiösa arbetet generellt också en slags processevaluering av *Tillsammans för Sverige*. Under en sådan: ”…analyserar man den löpande utvecklingen i verksamheten (dynamik och process) i syfte att få reda på något om det sociala samspelet i verksamheten, och man lägger stor vikt vid subjektiva upplevelser hos personer med anknytning till verksamheten”.[6]

7.1 Praktik/Deltagande observation/Work-along

Deltagande observation leder till en djupare förståelse av det undersökta området mer än många andra metoder eftersom man inte bara närvarar som en observatör utan även är en deltagare. Detta faktum är inte bara fördelen utan också nackdelen med metoden, vilket diskuteras nedan, då denna dubbla roll både kan påverka forskaren och det undersökta området vilket riskerar leda till ett mindre objektivt utfall.[7] Tanken med tiden i projektet *Tillsammans för Sverige* var från början att göra en fältstudie men jag ville samtidigt gärna göra ett handtag eller två då det fanns många intressanta uppgifter. Efter en tid stod det klart att detta var en praktik snarare än en fältstudie varpå rubriceringen ändrades. Vid det laget visste jag även att interreligiöst arbete/religionsdialog skulle bli ämnet för mastersuppsatsen och att mina erfarenheter från projektet skulle vara en källa till kunskap. Tiden i projektet föregicks alltså inte av förberedelser för en deltagande observation, jag befann mig där som praktikant snarare än forskare. Dock visste både jag och ledningen att denna uppsats skulle komma och att projektet på något sätt skulle behandlas i den. Därmed är de tips och ramar gällande deltagande observation relevanta då erfarenheterna nu sammanställs. Det är en stor fördel vid undersökningen av ett för forskaren nytt område att kunna gå in i en deltagande observation med relativt breda frågeställningar, då utnyttjas bäst den öppna karaktären av metoden. Är frågeställningarna alltför snäva riskerar man missa nya väsentliga aspekter som tenderar uppkomma under arbetets gång.[8] Ännu bättre skulle tiden hos *Tillsammans för Sverige* kunna beskrivas som en så kallad Work-along metod. Detta är en form av lärlingskap

[6] Pål Repstad 1999 *Närhet och distans. Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*, 129-130
[7] Carl-Henric Grenholm 2006 *Att förstå religion. Metoder för teologisk forskning*, 167-168
[8] Katrine Fangen & Ann-Mari Sellerberg (red.) 2011 *Många möjliga metoder*, 43

där man själv är med och utför arbete med informanterna vilket ständigt ger spontana möjligheter att få inblick i och kunskap om arbetet. Förutom att fånga kroppsspråk och icke-verbal kommunikation ger metoden också tillgång till informella samtal och historier vilka ytterligare kan bidra till förståelsen av områdets förutsättningar och komplexitet.[9]

Ett ständigt reflekterande över det som upplevs utombords och inombords präglar den deltagande observationen och utgör forskarens viktigaste redskap.[10] I och med att perioden i *Tillsammans för Sverige* inte var planerat som en deltagande observation samt att fältarbetet förvandlades till praktik har inte fältanteckningar gjorts i enlighet med denna metod. Däremot har jag varit med på och skrivit anteckningar och protokoll från de flesta möten, konferenser och aktiviteter som ägt rum under en stor del av hösten samt praktikrapport och en dagbok om ”när det skaver” som del i mål- och visionsmöten för ledningen. Allt detta kommer nu väl till pass och en resumé av upplevelserna görs i resultatredovisningen. Sedan följer utmaningen att kategorisera och analysera materialet. I det första steget väljs problem ut för definition. Detta handlar om att fånga upp de begrepp som är centrala i förståelsen av verksamheten och se hur de relaterar till varandra. Vidare fördjupas undersökningen genom att titta på ”fenomenens frekvens och fördelning” och på detta sätt eventuellt kunna se tendenser. Till slut konstrueras ”modeller för sociala system” där upplevelser och observationer sätts in i teoretiska ramar.[11]

7.2 Enkäter

Vid en enkätundersökning är det av grundläggande betydelse att respondenterna har kunskap och förmåga att förstå och svara på frågorna, detta behöver forskaren försäkra sig om. Vidare skall frågorna hållas rena från egna hypoteser, diffusa och ledande frågor.[12] Enkäten tillhörande denna uppsats är konstruerad med utgångspunkt från den specifika gruppen respondenter och dess inblick i ämnet. Frågorna behandlar respondenternas uppfattning av interreligiöst arbete, vad en framgång i detta skulle vara, vilken relevans mänskliga rättigheter har i detsamma och vilka hindren är. Dessa frågor ställs både utifrån det interreligiösa arbetet i stort och utifrån projektet *Tillsammans för Sverige* vars mål även listas och respondenterna ombeds ge sin bedömning om i vilken omfattning vart och ett uppnås. Ordningsföljden av frågorna går från generella till mer specifika: respondenten bjuds från början in att dela med sig av sina bredare resonemang och ombeds senare i enkäten att på ett mer detaljerat sätt ge sina åsikter gällande projektet.[13] Några frågor avser att få fram respondenternas kännedom om och uppfattning av andra organisationer eller projekt som arbetar med liknande frågor. Tillfälle ges för ytterligare kommentarer och i ett personligt ställt email till var och en uppmuntras respondenterna att höra av sig vid frågor eller tydliggöranden. Respondenterna ombeds säga till huruvida de kan tänka sig bli kontaktade eller ej ifall ett klargörande skulle behövas. Jag har bett dem att uppge namn, kön, ålder och religionstillhörighet, detta för att kunna skönja eventuella tendenser eller samband. Respondenterna förblir dock anonyma i uppsatsen. Skälet till detta är att de skall känna sig så bekväma som möjligt att framföra sina

[9] Fange & Sellerberg (red.) 2011, 133-135
[10] Tim May 2001 *Samhällsvetenskaplig forskning*, 197-198
[11] May 2001, 198-200
[12] May 2001, 134-135
[13] May 2001, 136

åsikter, framför allt om dessa innehåller negativa synpunkter eller personligen känsliga spörsmål. Säkerligen finns fördelar med icke anonyma enkäter men min bedömning är att fördelarna med de potentiellt ärligare åsikterna i resultatet överväger nackdelarna med anonymitet. Denna känsla av större frihet att uttrycka sig om ämnen av privat eller känslig natur stämmer framför allt vid användandet av en så kallad postenkät. I detta fall har dock en gruppenkät utförts.[14] Det finns därmed större risk för frisering av åsikter. Trots att jag lovat samtliga respondenter anonymitet känner jag dem alla, om än vissa bara flyktigt, och jag vet vem som sagt vad vilket torde kunna räcka för att eventuellt hålla tillbaka på det man uttrycker. Jag är även medveten om den vanligt förekommande forskningseffekten som framför allt förekommer i olika typer av utvärderingar. Denna innebär att den verksamhet som granskas i viss mån förändras då den ställs under lupp, svar förskönas och beskriver snarare hur man önskar att situationen vore än hur den verkligen är.[15]

Enkäterna har utformats, med undantag för frågan gällande *Tillsammans för Sveriges* mål, enbart med öppna frågor. Denna typ av frågor rekommenderas inte av en rad anledningar, bland andra därför att det ger ett svårhanterligt material med stor variation i längden på svaren, många som ogillar eller anser sig dåliga på att skriva kanske undviker att svara vilket påverkar bortfallet på enstaka frågor och enkäten som helhet.[16] Ett annat problem med denna enkät är tiden som krävs att fylla i den vilket både har att göra med frågornas komplexitet och den förmåga man har att uttrycka sig i skrift. Även detta torde påverka svarsfrekvensen och de faktiska svar som inkommer. Med vetskap om detta förefaller det kanske förvånande att inte välja enkätfrågor med fasta svarsalternativ som är lättare att sammanställa och chans till ett mer precist resultat. Men efter noga övervägande för och emot, landade jag ändå i insikten att det är svar på just öppna frågor som intresserar mig. Väl medveten om påverkan som bara själva ställandet av en fråga kan ha var farhågan att fasta svarsalternativ trots analys av dem skulle vara färgade av mina åsikter och ytterligare styra respondenternas svar

På grund av de öppna frågorna och det begränsade underlaget kommer sammanställningen av enkäterna inte att bli en statistisk uppgift av vilken exakta slutsatser kan dras, detta har heller inte varit min ansats. Resultatet av enkätundersökningen kommer att åskådliggöras genom sammanfattningar av respondenternas svar på frågorna. I sammanfattningarna kommer framgå de mest respektive minst förekommande uppfattningarna och åsikterna vilka sedan skall användas i analysen där jag ämnar besvara mina frågeställningar.

7.3 Urval

Kortfattat kan sägas att *Tillsammans för Sveriges* ”*medlemmar*” (trots att ett formellt medlemskap inte finns utformat) utgörs av de hel- och deltidsanställda och ungdomarna i metodutvecklingsgruppen. Om man vidare talar om en kategori som inte är engagerade men som på något sätt *berörs* av verksamheten skulle dessa kunna vara konferensdeltagare, ungdomar i skolan som ibland pratar med de anställda, ungdomar och vuxna som sporadiskt kommit på någon eller några av projektets aktiviteter, personer som deltagit eller lyssnat då

[14] Jan Trost 2001 *Enkätboken*, 10-11
[15] Repstad 1999, 133-134
[16] Trost 2001, 72

projektet kommit ut till exempelvis en skola eller kyrka för att hålla presentation och workshop. Dessutom finns gruppen som *känner till* projektet; där det redan finns eller finns potential till samarbete och kunskapsutbyte. Detta kan vara allt från politiker, till andra organisationer och enskilda personer som brinner för frågan.

Jag har under förberedelserna för enkäten hållit i åtanke det grundläggande kriteriet som används vid urval av intervjupersoner: att dessa skall besitta för uppsatsens frågeställningar relevant och viktig information – kunskap, attityder, åsikter. Samtidigt bör inom denna likhetens ram förekomma så mycket variation och spridning som möjligt bland respondenterna [17]. Utifrån detta gjordes ett medvetet så kallat strategiskt urval av respondenter till enkäten[18], dessa är personer som är anställda och ungdomarna i metodutvecklingsgruppen. Även två personer från studieförbundet Sensus har deltagit i enkätundersökningen. Detta föreföll relevant då Sensus är organisatoriskt och praktiskt inblandat i projektet och personerna haft inblick från början. Vidare har enkäten skickats till nio personer med något slags extra ansvar i projektet: två personer av dessa arbetar med projektet på heltid, sex personer arbetar eller har tidigare arbetat deltid alternativt arbetar enstaka timmar för projektet. Fyra personer, tre av ovanstående och ytterligare en person är också sammankallande för ungdomar från sina respektive religioner. Av ovanstående personer är en i 20 årsåldern och resten i 30-årsåldern och över. Övriga 14 mottagare av enkäten är ungdomarna i metodutvecklingsgruppen, sju killar och sju tjejer i åldrarna 17-28 år. En av dessa är inte längre aktiv men har tidigare varit det. Ytterligare cirka tre personer som är eller har varit engagerade i projektet har jag inte fått fram kontaktuppgifter till och tidsbrist har hindrat mig från att fortsätta leta. Totalt har 25 enkäter skickats ut, i denna grupp finns kristendom, islam, judendom, hinduism och sikhismen representerat.

Jag är medveten om det problematiska i att söka svaren hos ”de redan frälsta”; att ha med åsikter från personer utan erfarenhet av interreligiöst arbete eller som är avogt inställda till det skulle ha gett andra infallsvinklar. Respondenterna är redan positivt inställda till interreligiöst arbete, annars skulle de inte engagera sig. Denna fråga – om hur man når ut till och skapar intresse hos en bredare allmänhet, och hur man kan inleda dialog med dem som inte vill ha dialog - tas regelbundet upp såväl i metodgruppen som i ledningen av projektet vilket också kommer synas i resultatet nedan. Jag har även räknat med att en kanske extra positiv attityd skulle kunna framkomma då tjugo av personerna som enkäten skickats till var med på studieresan till New York i mars i år och därav fått en skjuts i sitt engagemang.

7.4 Bortfallsanalys

Tolv av tjugofem personer har inkommit med svar på enkäten. Detta är lägre än jag räknat med, framför allt då jag haft personlig kontakt med samtliga och förklarat syftet. Kanske föreföll inte denna undersökning tillräcklig viktig för att prioriteras. Om jag spekulerar skulle tidsbrist vara största angivna orsaken till att inte svara, framför allt då frågorna är öppna och kräver mer av respondenten. Man skulle kunna tänka att det är de mest engagerade som svarar. Engagemang är dock en definitionsfråga och svårmätbart. Många av de som inte har

[17] Repstad 1999, 67
[18] Trost 2001, 32

svarat förefaller i mina ögon mycket entusiastiska över interreligiöst arbete och några av dem är också anställda i projektet.

7.5 Objektivitet och etiskt förhållningssätt

För att en forskning och dess resultat skall betraktas som vetenskaplig kan objektiviteten ställas upp som fyra krav på: 1) metodologisk tillförlitlighet, 2) sanning, 3) fullständighet och 4) intersubjektiv prövbarhet vilket innebär att ”...om det (ett påstående) utifrån vissa angivna kriterier skulle kontrolleras av ett antal olika personer, så skulle de alla komma till samma slutsats beträffande dess giltighet”. Det bör också tilläggas gällande fullständighet att detta skall eftersträvas så långt det går för att bilden av det vi beskriver ska bli så sanningsenlig som möjligt. [19] Att uppnå fullständighet i ordets konkreta bemärkelse förefaller i det närmsta ovetenskapligt då man förutsätter sig att göra något så omöjligt som att fånga alla perspektiv som finns på en företeelse. De ovanstående kraven har under uppsatsens gång varit användbara ramar att hålla sig till då jag försöker uppnå transparens och tydlighet samtidigt som jag vill förhålla mig ödmjuk inför att det finns så många fler aspekter att ta med i beräkningen vilka skulle kunna leda till andra slutsatser.

Ett till exempel på de tidigare nämnda forskningseffekterna är då forskaren själv hyser så stor sympati och involveras i den verksamhet som skall undersökas så pass mycket att han eller hon i undersökningen idealiserar bilden av densamma. Har relationer eller vänskapsband uppstått blir uttryck av kritik i en rapport mer komplicerat. Denna typ av forskningseffekt är särskilt olycklig i de lägen då utvärderingens utgång har ekonomiska konsekvenser för verksamheten eller kanske till och med kan påverka dess vara eller icke vara. Tillit och öppenhet från forskare och aktörer är sålunda nödvändigt för en sanningsenlig rapport.[20] Från första dagen släpptes jag in i projektet på ett mycket öppet sätt vilket gav mig tillträde att se och delta i många sidor av arbetet. Jag har även känt mig uppskattad och det har uttryckts önskan om att en utvärdering av projektet skulle göras. Det faktum att jag tillbringat tid och engagemang i *Tillsammans för Sverige* färgar naturligtvis min uppfattning av projektet och detta lär ha influerat min forskning. Under hösten 2012 stod det klart för mig att jag ville att denna uppsats skulle handla om interreligiöst arbete. Som konstaterat ovan känner jag, mer eller mindre, alla respondenter och de känner mig vilket kan färga deras svar i enkäten. Med medvetenhet om ovanstående i öppen åtanke har jag efter bästa förmåga intagit ett objektivt förhållningssätt under fastställandet av frågor, behandling och analys av empirin. Insikten att ett förutsättningslöst forskande är en omöjlighet är av central betydelse.[21] Efter att höstterminens praktikperiod var över fortsatte jag att engagera mig i projektet vilket speglar min åsikt om det interreligiösa arbetets stora relevans och att *Tillsammans för Sverige* har mycket potential. Jag upplever mig dock äga förmågan att parallellt med engagemanget kunna inta ett utanförperspektiv och inga ekonomiska intressen är inblandade i uppsatsen.

[19] Grenholm 2006, 86-89
[20] Repstad 1999, 134-135
[21] Grenholm 2006, 97

Del II: Tidigare forskning och teoretisk ram

8. Interreligiöst arbete i teori och praktik

I detta avsnitt ges en kort beskrivning av och bakgrund till det interreligiösa arbetet utifrån tidigare forskning.

8.1 Historik

Mellan de tidiga kristna grupperna fanns stora teologiska meningsskiljaktigheter. För att komma överens fick man inte sällan lägga de bibliska argumenten åt sidan och därmed hade en neutral plattform – en sekulariserad etik om man så vill - skapats.[22] Det finns många historiska exempel på meningsskiljaktigheter men även på dialog inom och mellan kristendom och judendom. Både i dåtid och i nutid är det viktigt känna till inom vilka sammanhang en religionsdialog förs och vilka deltagarna i denna är så att man inte får för sig att dialogen är representativ för samtliga judar, muslimer och kristna.[23]

Innan man talar om samarbete eller dialog mellan religioner bör man alltså komma ihåg hur stor oenigheten är inom olika religioner.[24] Det är därmed relevant att säga något om den kristna ekumeniken. Nathan Söderblom som var ärkebiskop i Svenska kyrkan 1914-1931 sammankallade det första ekumeniska mötet i Stockholm 1925. Han ansåg att reflektion och handling i humanitära frågor var det bästa sättet att utveckla dialogen inom kristenheten och höll sin föreläsning, i samband med mottagandet av Nobels fredspris som han erhöll, över kyrkans ansvar att verka för fred.[25]

Dialog mellan kristna och muslimer på akademisk nivå har förekommit under lång tid, historiskt belagt så tidigt som sent 700-tal. Mötena i Genève 1971 och i libanesiska Broumana 1972 kan betraktas som den moderna dialogepokens början då muslimska företrädare och medlemskyrkor i Kyrkornas Världsråd deltog. Rapporter från dessa möten har gjorts och, mindre vanligt, gemensamma deklarationer. Diskussionen om lärofrågor är begränsad medan socialetiska frågor tar mer plats. Men många, mer gränsöverskridande, möten har också ägt rum på olika platser runtom jorden bland annat i ekumeniska institut och studiecentra med fokus på kristen-muslimska relationer. Teologisk kritik förekommer men än mer hinder har uppställts av politiskt komplexa skäl. Ständig hänsyn måste också tas till maktförhållanden mellan parterna utifrån hur det ser ut, i det faktiska samtalsrummet och i samhälls- och

[22] Jeffrey Stout 2004 *Democracy and Tradition*, 93-94
[23] Per-Inge Planefors (red) 2004 *Dialoger – islam, judendom, kristendom och samhälle*, 95. Mikael Winninge gör dessa skildrar i sitt kapitel ”Judendom och kristendom i konflikt och dialog – inåt, utåt, då och nu ”
[24] En liten anekdot om min mormors morfar kan illustrera hur mycket inom-religiös friktion som kan förekomma, detta inom den lutheranska traditionen: Jag tänker på min mormors morfar som berättade för prästen om sitt nyfödda barn. När prästen sa att ”då ska väl barnet döpas?” morskade mormors morfar upp sig och sade ”Nej, för nu har jag blivit frälst!” (inom frikyrkan praktiserade man enbart vuxendop vilket oftast fortfarande är fallet)
[25] *Sann mot sig själv – Öppen mot andra*. *Samtal om religionsteologi i Svenska kyrkan* 2011, 134 ur Carl Reinhold Bråkenhielms kapitel ” Religionerna, de mänskliga rättigheterna och trons djupaste hemligheter”

världsstrukturen i stort.[26] Som beskrivet ovan är *Tillsammans för Sverige* noga med att ha detta i åtanke och talar ofta i termer av majoritet/minoritet.

Alliance of Civilizations är ett mellanstatligt nätverk med FN-anknytning. Dess huvuduppdrag är att inom kulturens och religionens områden arbeta för djupare mellanfolklig förståelse.[27] År 1993 samlades the Council of the Parliament of the World's Religions i Chicago. Under en vecka deltog 6500 representanter för alla religioner i skapandet och underskrivandet av "The Declaration Toward a Global Ethic" vilken också understödjer de mänskliga rättigheterna. Man underströk att detta dokument inte var en slutpunkt utan en början:

> The hope is that this document may set off a process which changes the behaviour of men and women in the religions in the direction of understanding, respect and cooperation. And if all goes well, in the not too distant future we shall have other declarations which make the global ethic of the religions more precise and concrete and add further illustrations to it. Perhaps one day there may even be a United Nations Declaration on a Global Ethic to provide moral support for the Declaration on Human Rights , which is so often ignored and cruelly violated.[28]

Dokumentet pekar på en rad påbud som är desamma för alla religioner. En huvudnyckel i dokumentet är att global fred inte kan uppnås utan global rättvisa. Konsekvensen av detta är att varje land och varje människa har en plikt att arbeta för att sträva mot detta mål: "Even the developing nations must search their national consciences".[29]

Religionsteologi är den teologiska reflektionen som behandlar förhållandet mellan kristen tro och andra religioner och trosuppfattningar.[30] I vida ordalag finns tre grundläggande modeller för religionsdialog: Den "exklusiva" modellen där den egna religionen/trosuppfattningen anses vara den enda sanna emedan andra religioner kan tillerkännas ha goda sidor. Utifrån den "inklusiva" modellen kan andra religioner också betraktas innehålla något gudomligt men det är den egna trosuppfattningen som är den mest fullkomliga. Slutligen menar den "pluralistiska" modellen att varje religion eller religiös yttring har sin sanning och sitt mål, och man kan inte tala i termer av bättre eller sämre. Det finns förstås varianter av denna modell, någon av dessa anser till och med att ansträngningar borde göras för att finna en världsreligion eller världsteologi[31]. En uppfattning är att målet för de olika religionerna är detsamma men att frälsningsvägarna för att nå dithän är olika. "Denna form av pluralism når långt i att göra rättvisa åt religionernas olikheter och respekt för dem som följer andra vägar än den som man själv går. Ett problem är emellertid att det kan bli ett slags intellektuell elitreligion som har mycket lite att göra med de religiösa gemenskaper som de flesta troende

[26] *Sann mot sig själv – Öppen mot andra* 2011, 57-58 ur Jan Henningssons kapitel "Kristna och muslimer i samtal"
[27] *Sann mot sig själv – Öppen mot andra* 2011, 104, Henningssons kapitel
[28] Hans Küng & Karl-Josef Kuschel (editors) 1993 *A Global Ethic. The Declaration of the Parliament of the World's Religions*, 8-9
[29] Küng & Kuschel 1993, 27-28
[30] *Sann mot sig själv – Öppen mot andra* 2011, 9 ur Kajsa Ahlstrands kapitel "Att tänka om tro – vår egen och andras"
[31] Daniel Andersson och Åke Sander (red.) 2009 *Det mångreligiösa Sverige – Ett landskap i förändring*, 582-583

lever i". Religionernas sanningsanspråk kommer i vägen för pluralismen och religionsteologin i kyrkorna sträcker sig vanligen från mild exklusivism till olika former av inkluvism.[32]

8.2 Religionsdialogens relevans

Skälen för religionsdialog kan beskrivas på följande sätt: "Dagens mångreligiösa samhälle ställer krav på kunskap om 'den andre'. I en tid när främlingsfientlighet blir allt mer synlig i politiken i Sverige och Europa och med spänningar både globalt och lokalt mellan etniska och religiösa grupper krävs en fördjupad kunskap för att motverka förenklingar och fördomar". Dessutom ger den kunskap om andra nya perspektiv på den egna religionen.[33] Religionsdialog är nödvändig i en värld som präglas av konflikter. För att komma förbi alla barriärer (byggda av olikheter som språk, kultur, tradition) behövs viss kunskap och insikt men främst handlar det om attityder och en sund självdistans. Man bör känna till att strider mellan olika riktningar och skolor inom religionerna många gånger är betydligt häftigare än dem mellan religioner. Religionsdialog handlar således inte bara om hur man talar med varandra över religionsgränserna utan kanske i lika hög grad om hur man gör det inom de egna leden.[34]

8.3 Grundförutsättningar: inställning och attityd

> Etikett, det vill säga hänsyn och sunt förnuft i umgänget människor emellan är avgörande för om ett samtal skall kunna komma igång och upprätthållas. Den teologiska dialogen gjorde stor nytta för mig. Så småningom kom jag att uppfatta dialogarbetet som en kartografisk uppgift. Det är som att upprätta ett sjökort. Vi, de troende sitter i en ganska liten båt på ett stort och ofta stormigt hav. Under ytan finns grund och vassa rev. Det finns även stora öppna vidder där man kan segla fritt, men man måste veta var farorna lurar så att man inte styr upp båten på dolda klippor och går under i stormarna. Vem som är kapten eller styrman eller besättningsman växlar under resans gång, men ansvaret är detsamma för alla ombord. Grunden är välkända. Är Jesus Guds son? Är Muhammed en riktig profet? Är bibeln en bluff? Är kristendomen, judendomen, islam, villoläror som måste utrotas? Det är precis sådana frågor som i historien framkallat religionskrig, inkvisitioner och etniska rensningar. Det är precis sådana frågor som sjökortet hjälper oss att undvika. Dialog handlar aldrig om trosfrågor utan om hur vi, från olika religioner och olika grupper inom våra respektive trossystem, ska kunna föra ett civiliserat och konstruktivt samtal. Deltagarna måste vara väl grundade i sin egen religion och tro.[35]

Ovanstående citat får illustrera grundinställningen i religionsdialogen och det interreligiösa arbetet. Rent praktiskt finns olika dimensioner av religionsdialog. Man kan tala om det som är *sant* (till exempel hur man kan se på skrifttolkning, hur man blir en vis människa), det som är *rätt* (frågor som tangerar fred, rättvisa och hur vi praktiskt kan bidra till detta) och det som är *vackert* eller hur tron kan vara en kreativ kraft (exempel på detta är olika typer av konstnärliga utbyten). Av praktiska skäl går inte trons djupaste hemligheter att debattera eftersom de tillhör "… ett annat skikt, både i språket och i erfarenheten".[36]

9. Teori

[32] *Sann mot sig själv - Öppen mot andra* 2011, 17-18, Ahlstrands kapitel
[33] *Sann mot sig själv – Öppen mot andra* 2011, 155 ur Marika Palmdahls kapitel "Studiehandledning"
[34] Planefors (red.) 2004, 82, Winninges kapitel
[35] Planefors (red.) 2004, 65 ur Abd Al Haqq Kielans kapitel "Gränser i dialogen"
[36] *Sann mot sig själv – Öppen mot andra 2011*, 43-44, Ahlstrands kapitel

Tre huvudområden har ringats för teorin att sortera under med tillhörande begrepp som skall problematiseras. Dessa områden är ”Pluralism” som handlar om det interreligiösa arbetets samhälleliga förutsättningar, ”När det skaver” där det interreligiösa arbetets natur diskuteras/om att inte komma överrens och slutligen ”Walk the talk” som skall omfatta aspekter av engagemang, det praktiska arbetet och kopplingen till mänskliga rättigheter. Områdena hänger på många sätt ihop vilket gör flera företeelser och tankebanor svårplacerade. Med detta får man stå ut liksom faktumet att hjärta, hjärna och fötter hänger ihop och samspelar samtidigt som de har sina individuella funktioner och allt som oftast vill dra åt olika håll.

9.1 Pluralism

Pluralism är inte statisk utan bör uppfattas och diskuteras som något som pågår, ett dynamiskt koncept.[37] Ett idealiserande språk kan ibland få det att låta som om pluralism och frihet vore lätt att åstadkomma när de snarare är utopier.[38] Sveriges erfarenhet av etnisk och religiös mångfald som vi ser den idag är förhållandevis ny. Men man skall komma ihåg att samerna alltid levt i det svenska riket och många utländska influenser och grupper så som vallonerna som kom till Sverige på 1600-talet varit med och format vårt land, kultur och vanor. Viktigt vid användandet av ord som mångkulturalism och homogenitet är dock att vara på det klara med att alla mänskliga miljöer egentligen är pluralistiska utifrån vars och ens personliga inställning till och erfarenhet av ideologi och religion.[39]

9.1.1 Gränser för pluralismen?

Michael Walzer analyserar det samtida demokratiska samhället med tyngdpunkt på begrepp som pluralism och jämlikhet och ger i anslutning till detta sin syn på lämpliga förändringar av attitydmässig karaktär. Walzers utgångspunkt är inte att pluralismen möjliggör olikhet utan det är de existerande olikheterna som skapat pluralismen vilket gör den nödvändig. Även hierarkiska, anti-liberala grupper och stater måste accepteras och kan inte tvingas in i ”vårt” system. Människor som befinner sig i dessa grupper och stater behöver stärkas för att om önskvärt förändra sitt samhälle inifrån. Det har större potential att lyckas än om omvärlden bestämmer sig för en icke accepterande hållning, personer finner sig då i viss mån i en statslös limbo vilket är föga konstruktivt.[40] På detta tema beskrivs ett återkommande dilemma i demokratiska stater om hur man skall hantera de grupperingar som kan existera tack vare organisationsfriheten men som själva står för idéer som manar till olika slags förtryck.[41] På religiös individnivå kan jämförelse göras med föräldrar som ger sina barn en strikt trosinriktad uppfostran utan fria val i praktiken. Walzer menar att det är ett paternalistiskt ingrepp att tala om för dessa föräldrar att de har fel även om så sker med de demokratiska principerna i åtanke. Även de som inte anser jämlikhet vara av godo måste upptas i de jämlikas skara. Vi landar sålunda i den svårlösta frågan om hur långt olikheter kan accepteras

[37] Butler, Habermas, Taylor, West 2011, 85 ur Judith Butlers kapitel “Is Judaism Zionism?”
[38] Michael Walzer 2006 *Politics and Passion. Toward a More Egalitarian Liberalism*, 73
[39] Andersson och Sander (red.) 2009, 27-28
[40] Walzer 2006, 139-140
[41] Walzer 2006, 69

i det demokratiska samhället som kännetecknas av pluralism och vars kärnprincip just handlar om acceptansen för olikhet.[42]

9.1.2 Den hegemoniska demokratin

Chantal Mouffe beskriver den rådande hållningen i väst som ett okritiskt omfamnande av neoliberalismen och menar att detta utgör ett hot mot demokratin. När socialdemokratiska partier i allt större omfattning centraliseras/går åt höger kläs, menar Mouffe, detta i ord som ”modernisering” eller ”flexibilitet” för att maskera den förlorade tilltron på att jämlikhet kan uppnås.[43] I kontrast till det positiva talet om en växande världsvid demokratisering och globalt medborgarskap står ekonomins makt över politiken vilket i sig gör det förra till en utopi.[44] Till sin hjälp att analysera den politiska tillvaron tar Mouffe avstamp i och spjärn mot Carl Schmitts kritik av den liberala demokratin och hans reflektioner om medborgarskapets gränser. Denne hävdade att homogenitet är en förutsättning för demokrati och att den tillhörande jämlikheten kräver en distinktion av vem som befinner sig innanför respektive utanför demos.[45] Konsensus och pluralism är varandras motsatser, menade han, men bägge betonas i en demokrati. Därav ovanstående slutsats.[46] Mouffe anser till skillnad från Schmitt att en pluralistisk demokrati är möjlig och nödvändig för att från olika håll komma fram till det gemensamma goda. En demokrati kan inte krysta fram ett ”vi” som utgår från en gemensam identitet men däremot är det möjligt att enas om att skapa en gemenskap som utgår från olika identiteter - en pluralism. Men detta kräver ett seriöst ifrågasättande av konsensustänkandet som kommer behandlas mer nedan.[47] Mouffe finner dock att Schmitts resonemang om de inkluderande-exkluderande aspekterna av demokratin är en viktig grundbult i en komplex förståelse av densamma.[48] ”Ingen verklig demokratisering kan komma till stånd utan att man först begriper den rådande hegemoniska ordningens struktur och de maktförhållanden genom vilka den är konstituerad”. Problemet med det dialogiska perspektivet är att motståndaren inte definieras.[49]

9.1.3 Religionen i demokratin

Jürgen Habermas förvånade många då han efter årtionden av samhällsanalyser i enbart sekulära termer började framhålla vikten av att inse religionens roll i samhället.[50] Trots att han inte själv har en religiös erfarenhet eller kallar sig troende går Habermas så långt som att förutspå att frånvaron av religion skulle leda till en katastrofal urspårning av hela samhällsmoralen. Han inspireras av Sören Kirkegaards tes om hur religionen kan hjälpa

[42] Walzer 2006, 51-53
[43] Chantal Mouffe 2000 *The Democratic Paradox*, 6
[44] Mouffe 2000, 42
[45] Mouffe 2000, 38-39
[46] Mouffe 2000, 49
[47] Mouffe 2000, 55-57
[48] Ibid.
[49] Chantal Mouffe 2008 *Om det politiska*, 54
[50] Butler, Habermas, Taylor, West 2011, 118 ur Craig Calhouns “Afterword: Religion’s many powers”

människan att acceptera det egna förnuftets gränser och anser att religionens påbud gällande moraliska handlingar är dess stora förtjänst.[51]

Habermas uppfattar att det politiska trots sin sekulära karaktär inte förlorat kontakten med det religiösa och anser heller inte detta vara önskvärt. Sekulära och religiösa medborgare kompletterar varandra i den pluralistiska demokratin och samtligas medverkan och interaktion konstituerar och kan berika densamma.[52] Men det krävs också av både religiösa och sekulära medborgare en inställning av tolerans gentemot andra och deras respektive uppfattningar samt ett löfte om att infoga sig i ett system av demokratiska institutioner.[53] Ett stort ansvar vilar på den intellektuella eliten i religiösa grupper då det gäller att verka för och, även med andliga förtecken, uppmana till en väl fungerande mångkulturalism. Detta kräver inte något relativiserande av de respektive gruppernas trosföreställningar men däremot ett accepterande av vissa begränsningar i de praktiska konsekvenserna av den religiösa uppfattningen. Här behövs förmåga till insikt i att den egna religionen är en bland flera livsåskådningar.[54]

9.1.4 Kritik mot den liberaldemokratiska universalismen

Mouffe förespråkar ett s.k. multipolärt synsätt på pluralism; Det är problematiskt då den liberala, individcentrerade, västerländska modellen förmedlas som den universellt mest förträffliga. Det krävs en öppning för insikten om att det finns alternativa, moderna sätt att se på världen och samhället.[55] Att framhålla demokratins fördelar utifrån en pragmatisk hållning snarare än att det är en universellt gällande rationell sanning är fullt tillräckligt och att föredra.[56] Men man kan påminna sig att en universalistisk utgångspunkt inte innebär en homogenisering av dem universalismen gäller. Tvärtom har jämlikhet för alla i högsta grad att göra med skillnad/olikhet - dessa utgör själva kärnan i pluralismen.[57]

Vi är inte alltid så fria som vi tror. Det är onekligen skönt att leva i en demokrati där man inte riskerar straff vid uttryckandet av en åsikt som skiljer sig från statens. Men det innebär inte att vi står utan stark influens över olika aspekter av livet. Tendensen till förnekelse av detta är farlig, framför allt i förhållande till andra och i politiska sammanhang. Endast vid insikten om, och kanske omfamningen eller acceptansen av, att man är subjektiv går detta att arbeta med och modifiera.[58]

På detta tema framhåller Jeffrey Stout demokratin som en tradition med tillhörande handlingsmönster och värderingar. Demokratins etik bygger på attityder, uppfattning av bland

[51] Ulf Jonsson 2009 *Habermas, påven och tron*, 152-154
[52] Butler, Habermas, Taylor, West 2001, 27-28 ur Jürgen Habermas kapitel "The Political – The Rational Meaning of a Questionable Inheritance of Political Theology"
[53] Butler, Habermas, Taylor, West 2011, 26-27, Habermas kapitel
[54] Jonsson 2009, 90-91
[55] Mouffe 2008, 120-121
[56] Mouffe 2000, 65-66
[57] Detta konstateras av Butler som vidare, utifrån sin läsning av Hannah Arendts tankar om tillhörighet, säger: "*...everyone* has the right of belonging. And this means there is a universalizing and a differentiating that takes place at once and without contradiction – and that this is in fact the structure of pluralization." Butler, Habermas, Taylor, West 2011, 85
[58] Walzer 2006, 17-19

annat rättvisa och har, liksom kulturen och mycket annat, en föränderlig aspekt.[59] Ur ett globalt perspektiv spår Stout att tillströmningen av villiga terrorister aldrig kommer att sina om vi fortsätter förlora den ideologiska striden genom ”vårt skenheliga upplyftande” av demokratiska värderingar som vi själva inte följer.[60] Denna farhåga belyser å det tydligaste utanförskapet och orättvisorna som florerar i och parallellt med det demokratiska systemet som upphöjer inkludering och rättvisa. Och gällande lösning kan man aldrig börja någon annanstans än hos sig själv. Religionen kan ge viktiga bidrag både gällande innehåll i och motiv till demokratisk etik och lyckad pluralism. Ord som moral och karaktär betraktas ofta ha en gammaldags och religiös klang men i ett läge där antidemokratiska krafter ånyo börjat utgöra ett hot blir frågan om karaktär relevant; då handlar det om att ta ställning och försvara demokratin.[61] Demokratin kunde på så sätt dra nytta av det religiösa språket. Att anse medkänsla vara en mänsklig dygd är säkerligen något som kan appellera även till ateister.[62]

9.1.5 Mångkulturalism och maktförhållanden

Mångkultur och mångkulturalism är för mig hjärteord men de är långt ifrån färdigdefinierade. Ismer är sällan oproblematiska. Då politiker och andra talar om ”den misslyckade mångkulturalismen” låter det tyvärr som om mångkulturalismen är något ”färdigt” och skrivet i sten när den snarare är en företeelse eller tillstånd som uppstått ur en process och som ständigt utvecklas.[63] Mång/multikulturalism som ord riskerar att knyta människor till särskilda grupper medan ”mångfald” i större mån öppnar för möjligheten att vara den man vill, att samtidigt tillhöra och gå utanför en grupp.[64] Till dessa tankar kan kopplas människans komplexitet som tillåter att olika delar samexisterar i oss. Walzer beskriver att det han kallar ”bindestrecks-identiteter” är användbart i det mångkulturella samhället. Han utgår från en amerikansk kontext där ”italiensk-amerikansk” innebär att det italienska är något kulturellt man bär med sig medan den amerikanska politiska tillhörigheten känns självklar.[65] Denna företeelse har förvisso med historien att göra och det är sannolikt inte lika oproblematiskt för nyanlända invandrare idag – beroende på vilket land man kommer ifrån! - att använda sig av en bindestrecks-identitet. Att bli varse om maktförhållanden och historiska aktörskap är en viktig utmaning i mångkulturalismen, på så sätt byggs förståelse och solidaritet. Bara genom att titta på språk och ord kan man till exempel få syn på det koloniala arvet: i talet om olika länders utveckling respektive underutveckling återspeglas, även om intentionerna är goda, en världsbild där Europa och väst uppfattas som överlägsna. Vidare vittnar ord som ”Främre Orienten” och ”Fjärran Östern” om var centrum anses vara.[66]

Snarare än att vara varandras motsättningar samexisterar och kompletterar likhet och olikhet varandra i den pluralistiska, globala verkligheten. I mötet med det som är annorlunda blir de

[59] Stout 2004, 3
[60] Stout 2004, 202
[61] Stout 2004, 23
[62] Stout 2004, 31
[63] Magnus Linton 2012 *De Hatade*, 130-131
[64] Linton 2012, 134
[65] Michael Walzer 1998 *Om tolerans*, 51-52
[66] Gardell 2010, 63

egna särdragen tydligare,[67] och att ha insikt i den egna identiteten är en värdefull förutsättning i alla möten. Detta är en öppen och användbar inställning att ha generellt. Men det räcker inte. Vidare krävs en insikt i de konflikter som oundvikligen uppstår och kräver hantering. Detta skall nu behandlas.

9.2 När det skaver

I ett samtal mellan personer med olika religiös tillhörighet får man räkna med att man inte alltid kommer att komma överens. Detta behöver förstås inte ens ha att göra med att två religioner med respektive sanningsanspråk ställs mot varandra, det räcker med att vara människa för att inte komma överens. Då det gäller religion är också viktigt att komma ihåg att enorma schismer också sker inom religioner och dess olika riktningar. Ett samtal är en växling av åsikter och då är olika åsikter och ståndpunkter berikande. När det krävs att samtalet skall utmynna i ett beslut av något slag ställs nya krav på att, även om man inte kommer överens, komma fram till något. Här är något av en knutpunkt i det interreligiösa arbetet både vad gäller hinder och möjligheter.

”När det skaver” är en vanligt förekommande mening hos projektet *Tillsammans för Sverige* då det gäller att få korn på och beskriva de situationer då man blivit illa till mods på grund av hur man själv eller någon annan har behandlats utifrån sin religion. Skava är även ett användbart verb då det gäller den inneboende konflikten som finns i att inte komma överrens. Det är en form av inre och yttre skav som hör ihop – det skulle inte skava på utsidan om den aktuella frågan inte var av relevans för oss inombords.

En fredlig pluralism ställer krav på en inställning hos de religiösa att på ett sansat sätt kunna relatera till andra ”konkurrerande” religioner om sanningen, respektera politiska besluts tillhörighet till respektive institution och att göra de mänskliga rättigheternas moral kompatibel med de egna trosartiklarna. Samtidigt måste det sekulära perspektivet inse sina metafysiska begränsningar i relation till det religiösa och att religionen är en historisk och nutida understödjare av moralen i samhället.[68]

9.2.1 Deliberativ demokratiteori

Habermas är en framträdande förespråkare av den deliberativa (eller som han säger diskursiva) demokratin. I denna teori, kortfattat:

> /…/betonas argumentationens och samtalets fundamentala betydelse för demokratin. Endast sådan maktutövning kan skapa förtroende som samspelar med övertygelser som uppstått i fria samtal medborgare emellan. Demokratin ger ett ramverk för fri diskussion mellan jämlikar. Politik kopplas till diskussion. Demokratin är därför i behov av offentliga arenor där opinioner kan bildas, debatteras och ifrågasättas. I dessa diskussioner underordnas mina egna intressen det gemensamma bästa. I en fri och öppen diskussion prövas förslagen.[69]

[67] Göran Collste 2004 *Globalisering och global rättvisa*, 44
[68] Butler, Habermas, Taylor, West 2011, 26-27, Habermas kapitel
[69] SOU 2000:1 *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet Demokratiutredningens betänkande*, 22-23

Habermas tillägger att diskursetiken bygger på en moralisk uppfattning om nödvändighet av lika respekt och solidariskt ansvar för alla. Diskursetiken grundlägger denna moral ”/…/ genom att först rationellt rekonstruera innehållet i en moralisk tradition som fått sin religiösa giltighetsgrund underminerad”.[70]

9.2.2 Agonism istället för antagonism

Chantal Mouffe förespråkar en ”agonistisk pluralism” som utgår från mångfaldens faktum att krockar är oundvikliga vilket inte är något som ett demokratiskt system kan ändra på utan har att förhålla sig till och hantera. Utifrån denna insikt, i kombination med uteslutandet av retoriken om liberal demokrati som det rationella och universellt sanna styrelseskicket, kan man skapa ett synsätt där oliktänkande blir motståndare istället för fiender.[71] Detta ger större potential till fungerande samexistens och i bästa fall konfliktlösning då det mellan motståndare finns en ömsesidig legitimitet som saknas i förhållandet mellan fiender. Titeln på uppsatsen pekar på människans behov av friktion för att kunna ta sig fram.[72] I och med en grundläggande insikt om det naturliga i människans och samhällets inneboende mått av konflikt och omöjligheten att i alla lägen kunna uppnå konsensus slutar man att krampaktigt söka nå dithän. Demokratin kan då koncentrera sig på den viktiga uppgiften att förvandla antagonism till agonism.[73]

Walzer påpekar att förhandlingar mellan meningsmotståndare faktiskt äger rum och att resultat trots svårigheter uppnås. Detta underlättas om jag har en förståelse för att min motståndares kamp är lika viktig för hen som min kamp är för mig och att hen inte är en avskärmad individ utan precis som jag en del i olika grupper och sammanhang med tillhörande tro och värden. ”Ju bättre vi lär oss om de olikheter som existerar, och respekterar människorna på den andra sidan, ju mer ser vi att det inte är en rationell överenskommelse vi behöver utan ett levnadssätt”.[74]

9.2.3 Passioner och politikens moraliska språk

Mouffe räds sålunda inte vår naturliga tendens att dela upp oss i vi och dem - tvärtom. Det farliga med att sopa detta faktum under mattan och inte tillåtas vara motståndare är att man fortsätter med uppdelningen men klär den i moraliska kategorier som ”gott” och ”ont”. När en opponent definieras i moraliska istället för i politiska termer kan man inte längre få till en agonism, personen kan enbart ses som ”fiende”, inte ”motståndare”. ”Ingen debatt kan föras med ’de onda’ fienderna – de måste utplånas”.[75] Ett exempel på uttryck som används flitigt och som kan bli problematiskt i ovanstående bemärkelse är ”Värdegrund”:

[70] Jürgen Habermas 2008 *Den moraliska synpunkten*, 228
[71] Mouffe 2000, 74
[72] Mouffe 2000, 98.”We have got on to the slippery ice where there is no friction and so in a certain sense the conditions are ideal, but also, just because of that, we are unable to walk: so we need *friction.* Back to the rough ground.” Denna liknelse har Mouffe lånat av Ludwig Wittgenstein som inspirerat henne i flera av hennes resonemang:
[73] Mouffe 2008, 27
[74] Walzer 2006, 103-104
[75] Mouffe 2008, 76-77

> Kristet och humanistiskt både flätas samman och ställs mot varandra. Att begreppet kommit att spela en så central roll är resultatet av en politisk kompromiss. Från olika håll uppfattar man begreppet på vitt skilda sätt. Dilemmat med övertron på värdegrund är att element kolliderar. [76]

Mattias Gardell menar att ju färre möjligheter det finns att stifta egna nationella lagar och då exempelvis klassproblematiken inte är lika tydlig som tidigare desto mer breder folkhemsnostalgin ut sig och partier som Sverigedemokraterna upphöjer likhet och samkänsla. I och med detta sätter man en tydlig norm och det står klart att muslimsk slöja eller vad det kan vara inte hör hemma i denna. Man håller sig med ett ” kulturaliserat tal om vår unika, gemensamma värdegrund”.[77]

Att få uttrycka och utveckla passioner är ett starkt mänskligt behov. En demokratisk pluralism med ”agonistiska” förtecken möjliggör detta. Om man är fri att uttrycka sina passioner kan man till större del också ”inordna sig i ett system” vilket tillåter andra att uttrycka sina passioner lyder resonemanget.[78] Förnuft och passion kan samexistera men Walzer önskar sudda ut gränserna dem emellan något för att göra oss uppmärksamma på hur nära varandra de ligger vilket sannerligen inte alltid är tydligt i den rationalitetsprisande samtida politiken.[79] Som för att knyta an till Mouffes resonemang ovan menar Walzer att de farligaste personerna är dem som inte anser sig ha passionerade övertygelser men som agerar stenhårt utifrån vad de håller för sant.[80] Att inte ha insikt om sin egen natur på detta sätt försvårar givetvis förståelse och fredlig samexistens med meningsmotståndare. Det pekar på en ovilja att vilja se saker ur den andres synvinkel eftersom man redan har sin ståndpunkt klar.

9.2.4 Överlappande konsensus

Vi är ”dömda” att leva i ett visst mått av överlappande konsensus eftersom alternativet till det skulle förutsätta ett system som inte överensstämmer med ett pluralistiskt, demokratiskt system.[81] Man kan ha olika syn på universaliteten i den Allmänna Deklarationen om mänskliga rättigheter men för att ett fungerande överlappande konsensus krävs en fundamental uppfattning om människan som en moralisk och i viss mån en autonom aktör. Med denna uppfattning uppmanas fördömande om en stat skulle tillämpa slaveri eller institutionalisera diskriminering.[82]

Att se människan som en moralisk varelse hör ihop med ett tillkännagivande av vissa fundamentala rättigheter. Dessa ingredienser ligger till grund för ett säkerställande av respekt- och omsorgsfull behandling.[83]

---

[76] Planefors (red.) 2004, 103-104 ur Per-Inge Planefors kapitel “Religioner och stater”
[77] Gardell 2010, 91
[78] Mouffe 2000, 95
[79] Walzer 2006, 126
[80] Walzer 2006, 114
[81] Butler, Habermas, Taylor, West 2011, 48 ur Charles Taylors kapitel “Why we need a radical redefinition of secularism”
[82] Jack Donnelly 2003 *Universal Human Rights in theory and practice*, 51-53
[83] Donnelly 2003, 45

9.3 Walk the talk[84]

Att tala om det som är viktigt är lättare än att göra det som är viktigt. Att gå från ord till handling är ett konkret och inte sällan svårt arbete. Att vara konsekvent och leva sitt budskap stabiliserar det man gör från gräsrotsnivå, inspirerar och ger trovärdighet utåt.

9.3.1 Empati som moraliskt påbud

Habermas finner, mycket i enlighet med Immanuel Kant, att religionens stora förtjänst handlar om de moraliska påbuden, samtidigt som han inte anser att moralen förutsätter religion. Men det är skillnad mellan att med hjälp av förnuftet inse vad som är moraliskt rätt och att sedan handla i enlighet med detta. En livsåskådning ger en moralisk drivkraft till att praktiskt agera i enlighet med de egna moraliska övertygelserna.[85] Ett religiöst påbud kan med andra ord vara en viktig drivkraft som hjälp att leva sitt budskap. Den kristne teologen Alasdair MacIntyre kritiserar liberalismen och ”Upplysningsprojektet” för att förneka att det finns en koppling mellan socialt-samhälleligt fördelaktiga överenskommelser och en gemensam moral.[86] Han finner avsaknad av moralisk debatt i dagens politik, att konflikter retoriskt slätas ut som för att dölja ”den etiska rotlösheten i våra samhällen”. Den enda räddningen för moral och anständighet menar MacIntyre vara nya former av kommuniteter där detta kan bevaras.[87] Denna typ kommunitarianism måste utvecklas på gräsrotsnivå och där har kyrkan en viktig roll att fylla.[88]

9.3.2 En teologi för det interreligiösa arbetet?

Peter Singer förespråkar i ”En värld. Globaliseringens etik” sökandet efter en global etik och hävdar att världsreligionerna har en viktig funktion att fylla i dess upprättande och efterlevnad.[89] Men inkluderas i den globala etiken det interreligiösa arbetet/religionsdialogen och är det då ett påbud i olika religioner att ägna sig åt detta? Om denna typ av samarbete är en väg för fredligt leverne torde svaret på frågan vara ja utifrån att samtliga religioner har en grundläggande princip i likhet med den Gyllene Regeln: gör mot andra så som du själv vill bli behandlad.[90] Mycket förenar religionerna men det är för enkelt och orealistiskt att skapa en dialog utifrån att ”allt är kärlek, alla har egentligen samma Gud och borde leva som syskon”. En insikt om svårigheten eller omöjligheten att uppnå konsensus är nödvändig liksom erkännandet att man för bästa möjliga försoningsprocess behöver tala om då man blivit arg, ledsen och kränkt. En interreligiös teologi behövs som handlar om att belysa olika religioners teologiska aspekter som förespråkar interreligiositet. Mer aktivitet för att uppnå detta behövs

[84] Detta uttryck innebär att omsätta sina ord till handling. Walk the talk är en förkortning av det mer vanligt förekommande uttrycket "if you’re going to talk the talk, you’ve got to walk the walk"/"walk it like you talk it".
[85] Jonsson 2009, 150-151
[86] David Fergusson 2005 *Community, Liberalism and Christian Ethics*, 109
[87] Fergusson 2005, 114
[88] Fergusson 2005, 127
[89] Peter Singer 2003 *En värld. Globaliseringens etik*, 128-129
[90] Küng & Kuschel 1993, 54

och språket som används måste vara av ett slag som når utanför ”dialog- och akademiväggarna”.[91]

Ur ett kristet perspektiv (och säkerligen ur de flesta andra religiösa perspektiv som inte behandlas här) kan fredsbyggande kan lyftas fram som den främsta dygden och som ett påbud för den kristna kommuniteten att leva efter, utifrån Jesu gärning. Den kristna erfarenheten motbevisar uppfattningen att man ibland måste tillgripa våld menar teologen Hauerwas och frågar sig: ”Why not accept suffering? Jesus did”.[92] Flera förebilder för fredsbyggande, till exempel Martin Luther King och Mahatma Gandhi var förespråkare för icke-våldsprincipen och gränsöverskridande samarbete.

9.3.3 Sanningsanspråket och de dubbla perspektivens möjlighet

Sanningsanspråket är kanske det första problemet man kommer att tänka på apropå dialogen mellan religioner och religiösa. Hur kan två personer som båda tror att deras respektive religion är det enda sanna och riktiga överhuvudtaget ha ett samtal? Svaret är inte bara för att man måste om man på sikt skall kunna leva fredligt sida vid sida utan också för att det är givande och för att det är möjligt att acceptera och respektera den andre samtidigt som man själv anser sig ha rätt. Universalistiska tankegångar är närvarande i religioner, framför allt de missionerande. Då världen ”krymper” är det oundvikligt att religiösa och ideologiska anspråk möts på en global arena.[93] Kan man då uppfatta sig själv ha det sanna svaret och samtidigt ha tolerans för personer med andra trosföreställningar? Ja, menar Habermas: samtidigt som detta skulle kunna betraktas som den ultimata toleransprövningen har själva tanken om tolerans rötter i religiösa grupper. Han skiljer också på olika typer av anspråk på universell giltighet ställt i relation till tolerans, till exempel behövs inte tolerans ges oliktänkande då det gäller vetenskapliga frågor. Då det gäller religiösa övertygelser innebär ett tolerant förhållningssätt ”… inte att inskränka sina anspråk på de egna övertygelsernas universella giltighet, men däremot att acceptera inskränkningar i deras praktiska konsekvenser”. Dissenten blir alltså bestående, men konsekvenserna av oenigheten mildras. Den som är övertygad om att alla människor borde låta döpa sig får alltså lov att acceptera att faktiskt inte alla människor låter döpa sig.[94]

Som kristen understryker David Fergusson påbudet för kyrkan att bära vittnesbörd om guds rike men man inte kan identifiera sig som detsamma, då blandar ihop nivåerna. Kyrkan kan förespråka det sekulära samhällets princip om mänsklig värdighet utan att utan att det innebär ett teologiskt motsatsförhållande till de religiösa grundvärderingarna. Det är därför inte bara önskvärt utan ett imperativ att kyrkan tar sitt ansvar gällande detta då det krävs i dagens pluralistiska verklighet. Alternativ till detta förhållningssätt som inte leder till negativa konsekvenser lyser med sin frånvaro.[95] I detta ingår för kristenheten att aktivt ta del i samarbetet med andra aktörer i det civila samhället och tillsammans arbeta för det

[91] Patel 2013-03-14, föreläsning på Union Theological Seminary i New York.
[92] Fergusson 2005, 57-58
[93] Collste 2004, 47
[94] Jonsson 2009, 133
[95] Fergusson 2005, 158-159

gemensamma bästa.[96] Att fler än ett tankesystem kan samexistera på inom en och samma person är alltså möjligt och måste vara möjligt. På detta tema förespråkar Walzer tanken om att skapa två kategorier av moral: en ”tjock” som specifikt gäller de religiösa övertygelserna och som därmed har en större variation, och en ”miniminivå-moral” som gör det möjligt att ha ett gemensamt ramverk med värderingar att hålla sig till i den pluralistiska verkligheten.[97] Möjligheten finns att ha en gemensam moral men med skilda teorier som leder till den menar han vidare. Utmaningen blir då att finna en teologisk teori i de fall där gemensam moral finns men utan bakomliggande religiösa värderingar.[98]

9.3.2 Mänskliga rättigheter och global etik

Mänskliga rättigheter, som behandlas mer utförligt i analysen nedan, betraktas som ett lämpligt ramverk för det interreligiösa arbetet. De är internationellt erkända och använda, religiöst obundna och samtidigt något att gemensamt kämpa för. Religionsfriheten som ingår i de mänskliga rättigheterna ger legitimitet till religionen och skyddar dess utövare. Huruvida mänskliga rättigheter är universella eller ej är en diskussion som står att läsa om i en mängd litteratur och här görs ingen redogörelse av detta intressanta område. Det är inte nödvändigt att ha en klar åsikt gällande mänskliga rättigheters universalism men en insikt i faktumet att det finns olika tolkningar är bra att ha. Mouffe menar att den universalistiska uppfattningen av de mänskliga rättigheterna kräver en problematisering utifrån det pluralistiska tankesättet (se ovan). Diskursen omslutande de mänskliga rättigheterna borde innefatta en tolkning av dem som mångkulturella där det ingår en insikt om den mångfald perspektiv som finns på mänsklig värdighet med mera. Innan man föreslår hur andra skall använda sig av dem finns även behov av förståelse av rättigheternas funktion i vår egen kultur. Hon menar att ”… vi genom att pluralisera begreppet mänskliga rättigheter kan förhindra att det blir ett verktyg i strävan att sprida den västerländska hegemonin”.[99]

Huruvida de mänskliga rättigheterna kan existera utan demokrati är en annan fråga som stöts och blöts. Mouffe konstaterar att efterlevnaden av den liberala demokratins princip om jämlikhet och frihet för alla lämnar mycket övrigt att önska. I hanteringen av denna diskrepans ligger en viktig nyckel till det politiska klimatet och engagemanget. ”Vänsterns uppgift är således inte att avvisa dem (idealen) med argumentet att de är en bluff och täckmantel för kapitalistiskt herravälde, utan att kämpa för deras faktiska förverkligande. Och detta låter sig naturligtvis inte göras med mindre än att man utmanar den rådande nyliberala formen av kapitalistisk styrning”. Detta vill hon inte beskriva i dialogiska termer utan syftar på den agonistiska modellen och menar att detta perspektiv som bygger på ”motståndaren” kan ha en vitaliserande och fördjupande funktion i demokratin.[100]

Påtaglig insikt om orättvisor har stor potential att leda från ord till handling. Som påtalat i det interreligiösa dokumentet ”Global ethics” ovan är det dessutom de religiösas plikt att agera utifrån denna insikt. En vanlig uppfattning med moraliskt inslag är att den som är mest

[96] Fergusson 2005, 156
[97] Fergusson 2005, 75-76
[98] Fergusson 2005, 166
[99] Mouffe 2008, 122-123
[100] Mouffe 2008, 38

produktiv också är den som mest borde få njuta frukterna av det producerade.[101] Inte sällan kan man höra Luthers ord klinga från axeln: ”Den som inte arbetar ska inte äta.” Det är dock viktigt att problematisera detta budskap bland annat då man talar om global fattigdom, diktaturer och fallerade biståndsprojekt - annars är attityden samma som när barn får betala priset för de beslut som deras föräldrar fattade.[102] Många av länderna i djup fattigdom är inte demokratier eller har inte varit demokratiska särskilt länge. Men en befolkning kan ju knappast hållas skyldiga för sin egen fattigdom om ledaren är en despot som med våld hållit kvar makten.[103] Detta rimmar illa både med mänskliga rättigheter och antagligen en allmän moral. Despoten i fråga vill nog även han ha kvar den rådande ekonomiska ordningen. Och från vårt håll skall inte stickas under stol med att det kan vara billigare att handla det vi vill ha från en tyrann.[104] Det är sannerligen inte lätt att vara principfast i dagens komplexa, globaliserade och klimathotade värld.

Walzer förespråkar en ”meat- and-potatoes multiculturalism” där gruppers materiella styrka framtvingar ömsesidig respekt: det handlar om att leva tillsammans, inte bara samexistera. Stigmatiserade grupper behöver lika tillgång till makt, resurser och service för att kunna vara en jämbördig partner eller motspelare. Då tvingas en rättmätig respekt fram för den andre som inte bygger på någon slags air av godhet utan för att ”jag behöver dig så det är bäst att jag respekterar dig”.[105] Ojämlikhet mellan grupper, diskriminering och stigmatisering är därför en verklighet som inte får förnekas trots att den är obehaglig. Dessa tankar är mycket viktiga på hemmaplan men går också med fördel att applicera på den internationella kontexten i strävan efter global jämlikhet. Det globala samhället behöver förutom ett gediget system med tillhörande regler också en egen version av mångkulturalism där en självklar och nödvändig pluralism av stater ingår.[106] Men vi i väst behöver, om inte annat så för trovärdighetens skull, titta på våra egna samhällen och hur vi får till dessa delar innan vi uttalar oss alltför hårt om andra. På samtliga nivåer krävs med andra ord en självreflektion för utvecklingens, trovärdighetens och det egna handlandets skull.

[101] Thomas Pogge 2001 *Global Justice*, 70
[102] Pogge 2001, 72-73
[103] Pogge 2001, 19
[104] Pogge 2001, 22
[105] Walzer 2006, 38
[106] Walzer 2006, 135-136

Del III: Resultatredovisning

Detta avsnitt redogör först för egna erfarenheter och observationer från *Tillsammans för Sverige.* Det görs med hjälp av ett antal nyckelbegrepp som har identifierats i projektet kring vilka grundtankarna och verksamheten kretsar. Vidare presenteras en sammanställning av svaren från enkätundersökningen bland engagerade i projektet.

11. Erfarenheter från Tillsammans för Sverige

Under praktikperioden hösten 2012 deltog och observerade jag mycket av *Tillsammans för Sveriges* verksamhet och organisation. Sedan praktikperioden var slut i början av november har jag fortsatt komma med på en hel del möten och aktiviteter, framför allt under vintern 2012/2013. Nedan listas de specifika aktiviteter, händelser och sammanhang som jag deltagit i och/eller fått inblick i under denna period:

- Samtliga metodutvecklingskvällar för ungdomsgruppen under hösten.
- De flesta av de anställdas planerings-, mål- och visionsmöten.
- Workshops ledda av brittiska organisationen 3FF (Three Faiths Forum), ett tillfälle i augusti tillsammans med de anställda och ett i oktober tillsammans med ungdomsgruppen och anställda.
- Tre aktivitetskvällar riktade till allmänheten med tyngdvikt på ungdomar vilka jag i viss mån också var med och planerade. Tema för dessa kvällar var Religion och interreligiositet, Mat och religion och Kvinnor och religion.
- Den internationella konferensen i augusti 2012 med temat ”Religion – problem eller möjlighet?” och efterföljande utvärderings- och uppföljningsmöten.
- Forum för eldsjälar i Fryshuset där projektet hade en monter och deltog.
- MR-dagarna i Göteborg där projektet hade en monter.
- Skolbesök med diskussion och frågestund i tre klasser i Nacka gymnasium.
- Höll i en presentation om *Tillsammans för Sverige* följd av diskussion för svenska kyrkans ungas riksmöte i Sigtuna.
- Representerade projektet i planeringen, organiseringen och utförandet av FN-initierade Interfaith Harmony Week som hölls i februari 2013.
- Idésamtal kallade ”Hedningarnas förgård” initierade av kardinal Gianfranco Ravasi på Vetenskapsakademin och Fryshuset med temat ”Världen med eller utan Gud”.
- Samarbetsmöten, bland annat med Fryshuskyrkan och med Sveriges interreligiösa råd (SIR), bestående av Sveriges religiösa ledare.
- Ansökningar till stiftelser om ekonomiska medel.
- Deltagande i ungdomsgruppens och de anställdas gemensamma studieresa till New York i mars 2013. Resan som gjordes för att besöka interreligiösa organisationer och FN, lära sig mer och inspireras, sponsrades av Amerikanska ambassaden, Sofia församling och Nacka församling.

Tiden i *Tillsammans för Sverige* innehöll utöver detta, andra mindre uppgifter och möten samt alla de informella samtal och situationer som uppstår i det dagliga arbetet.

12. Framträdande begrepp

Erfarenheter och observationer som gjorts skall här beskrivas under ett antal rubriker innehållande begrepp som jag uppfattar som centrala för *Tillsammans för Sverige*: Förståelse, möte och metod, definition, sprida budskap. Dessa hänger ihop och är beroende av varandra: För att uppmuntra förståelse skapar man möten, man frågar sig med vilka metoder man mest effektivt framkallar förståelse, för att möten och aktiviteter skall bli till det bästa definieras vad man gör och vill uppnå vilket också måste göras då man skall sprida budskapet som man önskar att ungdomar och hela allmänheten skall ta till sig och förstå.

12.1 Förståelse

Följande text är hämtad ur anteckningar från höstterminens första metodutvecklingsmöte med ungdomsgruppen:

> Vi går igenom målet för våra träffar och för projektet i sin helhet. Främst handlar det om att få en djupare förståelse för vad det innebär att vara ung och troende i ett mångreligiöst Sverige. Förutsättningarna är att vi möts över religions- och traditionsgränser. Vi vill försöka se sambanden mellan de olika religionerna, demokrati och mänskliga rättigheter och anser att dessa kan samexistera, de behöver inte innebära motsättningar. På detta tema är det även vår uppgift att utforska och utveckla religionsdialogens roll i samhället, var gränsen går för densamma och för samarbetet. Vi vill bygga relationer mellan människor med olika religiös och kulturell bakgrund. Vi möts som de olika människor vi är och vi kan bara representera oss själva, inte vår hela religion. Det finns inga krav på att man skall kunna allt om sin egen eller andras religion. Vi är ”representanter” för ett mångreligiöst samhälle. Alla behöver förstås inte göra allt utan man bidrar med det man vill och kan utifrån sina intressen och talanger.

Ordet förståelse ingår i tre av sex av Tillsammans för Sveriges’ mål. Övriga mål inkluderar relaterande ord så som att fördjupa diskussionen och verka för samförstånd. Förståelsens viktiga innebörd bekräftas av respondenternas svar, som vi kommer att se nedan. Förståelse är ett mål att uppnå: på individnivå, i projektet och generellt i samhället. Förståelse är också ett medel arbete för samförstånd och fred, lokalt och globalt. Det inre och det yttre hör ihop; förstår man sig själv kan man lättare relatera till och förstå andra.

12.1.1 Att utgå från sig själv och se likheter

Under ungdomsgruppens metodutvecklingsträffar uppmanades man att använda sig själv som redskap genom att till exempel analysera situationer ”då det skaver”. Ungdomarna delade sedan detta med varandra i små grupper, hela gruppen och genom så kallade reflekterande samtal. Likheterna i hur det skaver blev tydliga och man kunde lyssna på och förstå varandra inte utifrån den religiösa tillhörigheten utan som människor. Här följer några av de gemensamma erfarenheterna av att vara ung och troende:

> ”Man får ta emot politiska anklagelser”/”Det finns likheter mellan islamofobi och antisemitism”/”Det handlar inte om Gud eller om själva kärnan utan handlar mest om det yttre: kläder, vad man stoppar eller inte stoppar i sig visavi kulturen i vilken man bor. Man sticker ut”/”Man får stå till svars för andras fel, bara det negativa”/”Problemen är kulturella, inte andliga eller religiösa”/”Religionsfobi och föreställningen om att man som religiös är indoktrinerad och att man som sekulär är fri från en liknande influens”

Också de anställda lovade varandra att under två månader på hösten 2012 föra dagbok med reflektioner över i vilka lägen det blir svårt eller där det skaver, detta för att vaska fram och bli medveten om hur religion blir till en konflikt. En viss genomgång gjordes tillsammans av dagboksanteckningarna i december och anställda uppmuntras fortsätta ha den egna reflektionen ständigt igång.

”Allt börjar med min egen berättelse. Vi behöver andra religioner för vår egen religiositets skull.” – detta var det första som yttrades av den interreligiösa organisationen Manhattan Faith House som visade gruppen från *Tillsammans för Sverige* runt det mångreligiösa New York. Vi kan ”pröva olika kavajer: titta på den, prova den, ta av den” genom att lyssna på och förstå varandra. Vid ett annat tillfälle gjordes en övning i grupper om fyra personer: vi ritade varsin teckning med fyra bilder var för att illustrera viktiga händelser eller skeenden i livet som bidragit till att man börjat engagera sig i projektet. Sedan berättade vi om vad vi ritat för varandra. Detta blev en hjälp att sätta ord på den egna, ofta religiösa, berättelsen och ett sätt att lära känna varandra på ett djupare plan.

12.1.2 Kunskap och tolkning

Metodutvecklingsträffarna under våren 2012 (innan jag började praktikperioden) hölls ofta i olika religioners heliga rum och gudstjänstlokaler. Genom sådana besök kan man få en mer konkret förståelse för religionen i fråga och som besökare visar man vördnad - talar kanske i lägre ton, tar av sig skorna, tar på något på huvudet etc. - vilket i viss mån är att ”prova någon annans kavaj”. Under dessa träffar inhämtades kunskap om och diskuterades de mänskliga rättigheterna. Även under hösten har man uppmanat ungdomarna att tänka över frågan om hur mänskliga rättigheter och religion kan samverka, vad som är möjligt och var gränserna går. Finns det egen erfarenhet från då det religiösa krockat/inte krockat med normen och hur löste man denna situation. Nedan citeras en del av det som framkom ur detta samtal:

> ”Jag vände på frågan (då någon sagt ’är du kristen, hur kan du vara så dum?’), lade tillbaka den till personen som ställde den”/”Jag använde humor”/”Ju äldre man blir desto mer bekväm blir man i att bemöta frågor”/”Viktigt att besvara agg med dialog”/”Viktigt att vara självsäker i det man gör och stå för det man gör. Det är dock svårt med dialog då man märker att det har med rasism eller religionshat att göra”/”Man märker vilken attityd vederbörande har när han eller hon ställer frågan: agg eller äkta nyfikenhet”/”Agg behöver ju inte vara agg, det kan stå för tidigare egna jobbiga erfarenheter med mera”/”Negativa händelser kan intressant nog ibland stärka en i den egna religionen och identiteten”/”Det är så viktigt med information, att upplysa enskilda och i samhället om kulturkrockar och fördomar”/”Alla religioner möter nästan samma problem. Det märks hur mycket vi har gemensamt”/”Många ställer sig under en skavande situation frågan vad man skall göra, hur man skall ta itu med den för att göra det i enlighet med sin religion”/”Viktigt att se att mycket handlar om kulturkrockar och generationskrockar – inte bara religionskrockar”

Projektledarna talade om två sätt att se på religion: 1.) att det är något som inte ändras och 2.) att det är en process som utvecklas i samspel med omgivningen och som kan tolkas. Det är viktigt att komma ihåg både vad gäller religion och mänskliga rättigheter att hur dessa artar sig har att göra med i vilken kontext man befinner sig. Att tillhöra en specifik religion har olika innebörder beroende på i vilket land man befinner sig, om religionen i fråga är majoritetsreligion med mera. Samma sak gäller för mänskliga rättigheter. Ett uppmärksammat exempel på ”krock” illustreras av rättsfallet från 2006 då en muslimsk man av religiösa skäl

inte ville ta en kvinnlig företagsrepresentant i handen och hans ekonomiska ersättning från Arbetsförmedlingen drogs in. Vid diskussion om detta kan samtliga i ungdomsgruppen se hur dylika krockar uppstår men menar att frågan borde breddas från ”vad blir det för konsekvens av att inte ta i hand?” till att lyda ”vad blir det för konsekvens av att inte hälsa?” Det handlar inte om att inte hälsa, vilket ju är oartigt, det handlar om att inte ha kroppskontakt. Man kan försöka förebygga krockar och missförstånd genom att, som i detta exempel, förklara varför man inte skakar hand och vara öppen och rak med det från början. Men en öppen inställning krävs också av mottagaren.

Under uppföljningsmötet till augustikonferensen påmindes om att de engagerade i projektet i alltid måste komma ihåg att behålla en god ton i hur man talar med och beter sig mot varandra samt att det är viktigt att komma i tid och uträtta det man åtagit sig. Med förståelse kommer kunskap som man sedan bör använda: I det interreligiösa fallet blir ett praktiskt exempel på detta, då man till exempel ordnar en konferens, att hålla kostaspekter (så som vegetariska alternativ, halal och kosher) och bönetider i åtanke. Det sistnämnda är onekligen en utmaning då det på fredagar mitt på dagen är muslimsk bön, lördagar är judisk Shabbat och söndagar kristna gudstjänster. Många väljer eller kan välja att inte hålla strikt på dessa tider men detta är inte en inställning man kan räkna med.

12.2 Möten och metoder

Att mötas är även det både ett mål och ett medel i *Tillsammans för Sverige*. Dessa möten sker över olika synliga och osynliga gränser. Att olika religionen möts är det grundläggande i det interreligiösa arbetet och i projektet. Att mötas från olika delar av Stockholm är också ett viktigt och uttalat mål eftersom segregeringen i bostadsområden och i skolor utgör ett påtagligt hinder för att människor med olika religiös och etnisk bakgrund skall kunna träffas naturligt (detsamma gäller för Malmö och Göteborg där *Tillsammans för Sverige* verkar samt för de andra städer där projektet i framtiden önskar verka). Då projektet är inriktat på ungdomar är inte möten över åldersgränser framträdande men under konferenser med blandade åldrar kan detta ske.

12.2.1 Inställning

> Krister Stendahl (teolog, forskare och tidigare biskop i Stockholms stift) har talat om det religiösa språket som ett kärlekisspråk: när jag säger att min hustru är den underbaraste kvinnan i hela världen menar jag verkligen detta, men jag säger det inte i polemik mot min granne för att överbevisa honom om att det inte är hans hustru som är underbarast av alla. När kyrkan sjunger om Kristus som världens ljus är det inte för att polemisera mot andra religioner utan för att förkunna hur vi som kristna ser Gud.[107]

”Holy envy”, den helig avundsjukan, är en användbar ingrediens i det interreligiösa arbetet som handlar om att se fina aspekter av andra religioner än den egna men ”som vi måste låta förbli ”den Andres” speciella gåva.[108] För egen del attraheras jag av språkbruket inom islam som jag uppfattar innehåller mycket mer referenser till Gud (på ett annat sätt än i svenskan

[107] *Sann mot sig själv – Öppen mot andra*, 19, Ahlstrands kapitel
[108] *Sann mot sig själv – Öppen mot andra*, 96, Henningssons kapitel

där man förvisso allt som oftast utbrister ”Herre Gud!”) och hängivelsen som jag tänker att bön fem gånger om dagen är uttryck för.

Grundläggande är att inte jämföra sina egna bästa sidor med den andres sämsta vilket inte sällan är fallet i hätska debatter. Interreligiöst arbete har fyra nivåer där man behöver klara av en nivå för att ta sig till nästa: 1.) Tolerans, 2.) Pluralism. Detta handlar om att vara nyfiken och fråga, besöka, inse den andres sanning. 3.) Öppenhet, och 4.) Försöka se vad som är hållbart på sikt. En annan inställning att ha med i alla dialoger – särskilt när man är pratglad, och då dialogen handlar om känsliga ämnen vilket ofta är fallet i den interreligiösa – är att först lyssna, sedan andas djupt och till sist prata.[109]

12.2.2 Aktiviteter

Det är ingen hemlighet att band knyts och man lär känna varandra bättre då man gör saker ihop, det viktigaste för det interreligiösa arbetets skull är egentligen inte exakt vad man gör utan att man träffas. Då önskemålet är att få fler att komma och bli intresserade blir vad man gör dock viktigt eftersom man konkurrerar med en uppsjö aktiviteter, föreningar, föredrag med mera. Projektets målgrupp är främst ungdomar vilket ställer krav på att inrikta aktiviteter som är intressanta dem.

Här följer en reflektion[110] efter projektets aktivitetskväll på temat Mat och religion då ett tjugofemtal personer, en del engagerade i projektet och andra intresserade, hade samtal och tillsammans lagade och åt en middag som skulle kunna ätas av alla, dvs. alla religiösa matregler tillämpades:

> Jag förväntade mig en trevlig kväll men överraskades av att jag tyckte att det var så pass härligt. Det är tydligt att det verkligen betyder något att göra saker tillsammans, något händer när man samarbetar och pratar om något praktiskt. Och likheter blir mer påtagliga. Till exempel då X talade om islam och alkohol: alla påbud är inte längre påbud om det gäller livet. ”.. så var det av någon anledning bara alkohol som kunde rädda mitt liv så Bring me the vodka”, och alla skrattade. Varpå ortodoxa rabbinen X säger (apropå judiska påbudet att inte äta skaldjur) ”samma här. Injicera mig med räkor om det är det som krävs för att jag ska bli frisk”. När man umgås på så här ökar chansen till gemensamma skratt, humor binder människor till varandra, oerhört viktigt. Jag tyckte tidigare att jag hade rätt bra koll på matregler men nu vet jag ännu mer. Jättefint att få det förklarat på detta sätt och det blir så tydligt att kunskap ger ytterligare förståelse och respekt och ödmjukhet. Det var jättefint när X berättade om de hinduiska tankarna om att offra maten innan man äter, det kommer inspirera mig nästa gång jag äter.

Aktiviteter som genomförts eller planeras är konferenser, festivaler, läger med mera. Dels finns möjligheten att själv organisera men det finns också möjlighet att ansluta sig till sådan som redan är organiserat och etablerat.

12.2.3 Metoder

Att ta del av och utveckla metoder för att utföra det interreligiösa arbetet och öva workshops tog upp mycket av ungdomsgruppens tid och tanke under hösten 2012 och påtalades som

[109] Rabbin David Lazar 2013-01-13 Föreläsning för Tillsammans för Sverige på temat HBTQ-frågor samt inledningstal till internationell konferens 2012-08-24.
[110] Ur min *Tillsammans för Sverige* dagbok om ”när det skaver” och andra reflektioner, 2012-11-11

mycket viktigt av de anställda. Kunskap inhämtades genom att brittiska organisationen 3FF som hade två dagars utbildning med gruppen då man främst gick igenom olika övningar och hur man på ett bra sätt kan lägga upp träffar och workshops i skolor.

De som kommit ut i skolor och på andra ställen för att hålla samtal, workshops eller presentationer uppmanas dokumentera för att lära sig själv och projektet vad som fungerar bra och mindre bra.

12.3 Definition

Att definiera projektets mål och verksamhet var en återkommande sysselsättning främst för de anställda under höstens praktik. Så skedde under planerings-, mål- och visionsmöten men präglade, som jag uppfattade det, arbetet hela tiden. Detta på grund av att projektet var så pass nytt men också på grund av dess natur: det interreligiösa arbetet kan konkret vara väldigt mycket, en stor mängd samarbeten, frågor, aktiviteter och sammanhang är intressanta eller potentiellt intressanta varför en återkommande definition av vad man gör blir viktig.

Inom ramen för mål- och visionsarbetet har ett motto formulerats: ”Religion är en möjlighet, inte ett problem”. Vidare bryts huvudmål ner till delmål osv. ända ner till detaljerade aktiviteter och uppgifter kan definieras och delegeras. Under hösten diskuterades tydligheten gällande målgrupp, projektets modell och hur den empiriskt skulle kunna underbyggas mer.

Samtal fördes också om projektets definition av trosuppfattningar, termerna interreligiositet, religionsdialog med mera. Vikten av att problematisera begrepp och exempelvis inte använda ord som ”extremist” för lättvindigt påtalades. I presentationen av *Tillsammans för Sverige* är viktigt att vara tydlig med att det inte är ett trossamfund bredvid andra. Inte sällan efterfrågar skolor att personer från olika religioner kommer och berättar om sin tro. Det är grundläggande att informera om att berättelsen om den egna tron är något som ingår i ämnet men att det inte är detta som är huvudsyftet utan snarare att ha en dialog utifrån den ovanstående visionen. I detta sammanhang är det även viktigt att vara medveten om problematiken kring exotisering av religion. *Tillsammans för Sverige* är inte heller ett socialt projekt likt många andra projekt i Fryshuset utan ett projekt för kunskap och fördjupning som ger ringar på vattnet.

12.4 Sprida budskapet och fortleva

12.4.1 Nå ut till allmänhet och specifika grupper

Återkommande i projektet är önskemålet om att få kontakt och dialog med mer konservativa grupper och personer. Man konstaterar också regelbundet behovet av att nå ut till dem som inte anser dialog vara önskvärt. Uppgiften att kontakta dessa personer har delegerats mellan projektledarna.

Interreligiös nattvandring är något som ungdomskoordinatorn initierat i liten skala. I Fryshusets foajé har ungdomskoordinatorn i en av sofforna inrättat en ”Religionsmottagning” där ungdomar från Fryshusets gymnasium kan sitta och tala om sina olika livsfrågor. Tankar finns om så kallad nätvandring.

12.4.2 Hitta fler engagerade

Önskan är att ungdomar skall vara bärare av *Tillsammans för Sveriges* vision och med ledning föra arbete för detta vidare. Det finns redan engagerade ungdomar men att nå ut och rekrytera nya krafter är ett behov, både ungdomar från olika religioner och ungdomar som inte är troende men som ändå anser att det interreligiösa arbetet är viktigt. Inbjudan finns på hemsidan att gå kursen i interreligiositet men var kan man mer informera, frågar man sig. Projektet uppmanar först och främst engagerade att göra reklam i sina egna bekantskapskretsar och församlingar, att alltid ta adresser till de närvarande på olika konferenser eller aktiviteter som projektet ordnar och lägg till i register över intresserade. Det är också viktigt att hålla kontakt med grupper som sysslar med liknande frågeställningar nationellt och internationellt samt att kontinuerligt utforska potentiella samarbetspartners och finansiärer.

12.4.3 Media

Media och sociala medier är en stor kanal för spridning av budskap. Hur man når fram med ett budskap i mediebruset är en utmaning som många kämpar med. Projektet kontaktar media inför konferenser med mera, har fått lite respons och artiklar har skrivits om projektet. Då projektet inleddes förekom en del negativa framställningar av det, bland annat i Kyrkans tidning. Efter en artikel om projektet i Expressen våren 2011 tidningens kommentarsfält på nätet ner på grund av den stora mängden rasistiska uttalanden där.

Att skriva egna debattartiklar med ett visst statement eller fråga inför exempelvis konferenser diskuteras som en lämplig kanal att nå ut med budskapet. Då det gäller sociala medel krävs korrekthet och god ton, till exempel på projektets profilsida på Facebook. Budskap kan lätt misstolkas, framför allt när någon vill misstolka dem. Projektet arbetar därmed fram en media-policy och reflekterar återkommande om hur information sprids.

13. Sammanställning av enkätsvar indelat i kategorier utifrån frågorna

13.1 Målet med interreligiöst arbete (ur stort och litet perspektiv)

Förståelse är det mest förekommande ordet i respondenternas svar. Att genom möten förstå och lära oss av våra medmänniskor med andra religioner och traditioner och att genom det skapa samförstånd och fred och bidra till en bättre värld. Att lära känna människor man annars inte skulle lära känna, pga segregation, så att man kan stå upp för varandra, mot fördomar. ”Jag kan inte komma på något bättre sätt att ta till vara all potentiell kreativitet i den mångkulturella, globaliserade världen, kan inte se några alternativ” skriver en respondent. Att se de gemensamma grunderna som vi människor har samtidigt som man kan växa i sin egen tro och samtidigt som man ser att tro kan ta olika uttryck och att saker förändras över tid, av oss.

13.2 Vad är framgång i det interreligiösa arbetet?

Att sprida kunskap om vikten av denna dialog, om religioner och religioners potential, om mötesplatser blev fler och interaktionen över olika gränser något naturligt. Om unga vågade uttrycka sin religiositet mer, om samarbeten ökade (inte uppfinna hjulet på nytt).

13.3 Vilka är de främsta hindren för interreligiöst arbete?

Rädsla, okunskap, ovilja att vidga vyer och världsbild, tröghet; att det tar lång tid att förändra attityder etc. Att religiösa ledare och andra ur den äldre generationen inte vill släppa ifrån sig makt. Resursbrist, alla har nog med sitt eget. Att förändring är en långsam process och svår att mäta. Att det är svårt att nå ut med budskapet och det stannar hos dem som minst behöver det.

13.4 Relevant koppla ihop mänskliga rättigheter och interreligiöst arbete?

Detta anser samtliga vara mycket relevant. Ett fundament att luta sig mot som är religionsfritt men som också har många likheter med religiösa påbud. Mänskliga rättigheter är något gemensamt med vilkas hjälp man också får syn på var det skaver. Förutsättning för religionsfrihet och att kunna stå upp för varandra. Men det behövs också kunskap om varandra. En respondent tycker inte att det är så självklart men då rättigheter kränks pga religion är det aktuellt.

13.5 Andra organisationer vars arbete tangerar interreligiöst arbete

Följande organisationer nämns: 3FF, Sensus, Muslimer för fred och rättvisa, Segloras smedja, Sveriges kristna råd, Stockholms stifts centrum för religionsdialog, Faith house, saalams vänner (kristna –muslimer) Sensus –mångreligiösa guider, interreligiösa centret i Göteborg, I Malmö –cohesion.

13.6 Hur väl de uppfyller sina mål och varför?

De som svarar på fråga 2 ger ganska höga omdömen. Tydlighet och kunskap, beprövad erfarenhet och genuinitet så tillvida att man ”walk the talk”. Gällande svårigheter att uppfylla målen anges att denna typ av arbete nytt i Sverige och stöd från samfund saknas.

13.7 Målen för Tillsammans för Sverige

- Att åstadkomma en djupare förståelse för ”den andra” och undanröja missuppfattningar och fördomar mellan människor i samhället.

Medelsiffra: 7,4

- Att ge stöd och vägledning till unga som vill fördjupa sin tro och använda den som växtkraft i arbetet för fred och förståelse.

Medelsiffra: 6,4

- Att förebygga konfrontationer vid mötet mellan olika religioner och grupper i samhället för att motverka xenofobi, islamofobi, västfobi och kristofobi.

Medelsiffra: 5,9

- Att debattera och skapa förståelse kring kvinnors ställning i religionerna

Medelsiffra: 5,8

- Att initiera samarbete med olika organisationer och samfund kring mångfald, demokrati och samlevnad.

Medelsiffra: 7,3

- Att skapa en fördjupad debatt och nyansering i media kring religioner

Medelsiffra: 6

13.7.1 Är de adekvata mål?

Stora, viktiga mål som äger stor relevans. Behöver kopplas mer till den faktiska verksamheten, svårmätbara. Framkommer att de kanske är för stora och att projektet skulle tjäna på att ha mer konkreta mål.

13.8 Främsta hindren för att kunna uppfylla målen i *Tillsammans för Sverige*?

Att målen är luddiga och inte korresponderar med verkligheten, att arbetet är otydligt och man inte kan förmedla vad man vill, att ledningen inte alltid lever budskapet (stereotypiserade föreställningar, lyckas lägga program så att det inte krockar med religiösa högtider), att engagemanget och kunskapen brister: ungdomarna inte själva driver frågorna och det blir för personbundet, att man inte möts, inte lär känna varandra på ett djupare plan, stänger (sinnet) för vissa diskussioner. Otillräcklig ekonomi, tid, projekt/ad hoc baserad verksamhet.

13.9 Hur skulle *Tillsammans för Sverige* bättre kunna uppfylla sina mål?

Hålla tag i den grupp som finns och uppmuntra till fortsatt fördjupning, ta vara på resurser inom gruppen, börja ta tag i djupare diskussioner (förutsättning då att jobba med/ta vara på gruppdynamiken/safe space). Söka fler engagerade i existerande grupper, skolor, fritidsgårdar osv. Uppmuntra till att ungdomar själva driver frågor men med ledning. Komma ut och pröva metoder. Bli tydligare i vad man vill och vad det innebär att engagera sig i projektet.

13.10 Relevansen för *Tillsammans för Sverige* att arbeta med de mänskliga rättigheterna som ram

Stor enighet i att detta är inte bara relevant utan en förutsättning. Viktigt att ständigt återkomma till alla människors lika värde. Bra hämta diskussionsunderlag med mera ur de mänskliga rättigheterna.

13.11 Åsikter om *Tillsammans för Sveriges* målgrupp

Bra, dels för att ungdomar är framtiden och kan föra fram budskap snabbt och berätta hemma. Inte så många konferenser som riktas till dem som det är, viktigt att de får komma fram i

religionerna etc. dels är i en ålder då det är bra med stöttning i identitet osv. Dock är detta viktiga frågor för alla åldrar. Och det är en utmaning att nå ut till en bredare grupp.

13.12 Framgång för *Tillsammans för Sverige* i ett kortare och längre perspektiv

Om 1-2 år: Skolmaterial och fler ungdomsgrupper och aktiviteter skapade runtom, både i stan och förorten. Fler engagerade, utbildade ambassadörer som inte bara talar om sig själva utan om ”den andre”. Mer samarbeten. Att *Tillsammans för Sverige* engagerat fler ungdomar och är ute i skolor, på företag med mera och sprider budskapet om att religionen utgör en positiv kraft för förändring, utövar metoder som kan vara positiva för alla oavsett förkunskap. Att *Tillsammans för Sverige* är en viktig röst i relevanta frågor, hörs och syns i olika forum som är relevanta för ungdomar. Att de unga växer upp till respektfulla individer.

Om 2-10 år: Att interreligiösa frågor är en del av läroplan, ingår i lärarutbildning, fått en större akademisk tyngd och plats inom media, hos beslutsfattare med mera. Att projektet blivit en beständig organisation och att interreligiositet är något som faller sig naturligt i olika sammanhang och med ökad förståelse för den andre. Att ungdomar blivit ledare för organisationen. Utbildningar, fler plattformar, internationellt samarbete.

13.13 Övrig kommentar

Vittnar om stort engagemang och förhoppningar inför framtiden. Man ser en enorm vikt i detta arbete, glädje över att vara med och ser stor potential. Lyhördhet och öppenhet uppmuntras.

Del IV: Analys

Med denna uppsats' frågeställningar som ingång behandlar föreliggande analys dels projektet *Tillsammans för Sverige* utifrån egna observationer och respondenternas svar dels det interreligiösa arbetet i stort. De flesta resonemang, liksom tidigare, befinner sig på och pendlar mellan bägge nivåer. Inledningsvis görs en reflektion om språket som omger det interreligiösa arbetet. Vidare har identifierats och listas olika aspekter av det interreligiösa arbetet som uppkommit under uppsatsprocessens gång. Med hjälp av de teoretiska perspektiven skall dessa analyseras. Inbakat i analysen under relevanta rubriker behandlas även *Tillsammans för Sveriges* mål för att komma åt och formulera möjligheter och hinder för det interreligiösa arbetet i det stora och lilla perspektivet.

14. Problem och fördelar med stora ord

Vi människors ”befinner oss” i språket; det påverkar hur vi förstår och kommunicerar med omvärlden. Om man inte kan uttrycka sig på modersmål hamnar man automatiskt i en form av ett underläge då man ofta inte förmår uttrycka sig precis så som man skulle önska.[111] Det finns med andra ord en maktaspekt i språket som är viktig att komma ihåg generellt då det gäller all kommunikation. En annan sida av språket har att göra med ordens innebörd och hur denna varierar beroende på vem man frågar. *Tillsammans för Sverige* räds inte de stora orden, vilket kan utläsas både i projektets mål och utifrån resultatredovisningen ovan, samtidigt som man upprepar behovet av hög takhöjd. Grundläggande för all dialog är att ha en förståelse för hur argument, särskilt med religiösa förtecken, kan röra sig på helt olika nivåer. Ett begrepp som Sanning ”hör inte hemma bland möblerna i den naturliga världen, hela föreställningen om sanning är normativ”[112], kontexten måste alltid tas i beaktande. Samtidigt kan inte allt relativiseras.

14.1 Målet är resan och förståelsen följeslagaren

Tillsammans för Sverige talar mycket om att få korn på sina fördomar och att kunskap ger djupare förståelse och större tolerans samt att man lär sig något om sig själv och alla de likheter som finns mellan oss människor. ”Förståelse” är ett mycket brett och svårmätt ord. Förstå är ju något man sysselsätter sig med hela livet och aldrig blir klar med medan fördomar handlar om att ha en klar uppfattning om hur någonting förhåller sig och hålla sig fast vid den. Denna lärdom – att man aldrig blir färdiglärd - är en central insikt som kan bli till hjälp då man har att hantera stora ord i vida mål.

Ordet Rättvisa används i dagligt tal och kopplas lätt ihop med rättsväsende, lagar och regler. Detta är problematiskt eftersom rättvisa är omöjligt att uppnå – i denna världen i alla fall, ordet har snarare något himmelskt över sig. Det kan till och med vara kontraproduktivt att hålla sig med ett så stort ord: eftersom det är ouppnåeligt är glappet till verkligheten så enormt

[111] Jacques Derrida 2005 *Lagens kraft*, 8-9
[112] Stout 2004, 254

att man istället inte ser någon mening i att sträva efter det.[113] Rätten är ”beräkningens element” men rättvisa går inte att beräkna.[114] En diskussion där två icke sammanblandningsbara begrepp ändå betraktas som samma blir lätt upprörande. Endast en mödosam dekonstruktion av rätten kan bidra till lösningen av konflikten.[115] Hur effektivt kan det då vara att, som the Parliament of the World’s Religions, tala om det religiösa och moraliska påbudet att arbeta för global rättvisa? Det finns olika sätt att se på detta. Längtan efter rättvisa och fred i världen är en viktig längtan, menar Mouffe. Men att uppmåla den absoluta demokratin som ett realistiskt mål för att nå dithän hindrar oss från att ta itu med de steg som är görliga, dvs. ”att konstruera denna klyfta (mellan vi och de) på ett sätt som låter sig förenas med en pluralistisk ordning”.[116] Habermas erkänner det vara problematiskt att tala i utopiska termer om förutsättningarna för samförstånd men finner det ändå inte meningslöst att ”*idealisera kommunikationsformer,* dvs. tänka sig kommunikationsprocesser som om de ägde rum under ideala betingelser”.[117]

15. Det religiösa klimatet i landet lagom, sekularisering och sekularism

Ett par ord tål att sägas om den religiösa kontexten i Sverige. Det är viktigt skilja på orden. Sekularism är en ideologi medan sekularisering är processen som innebär att religion särskiljs från politik, ekonomi, vetenskap, statliga institutioner etc. Man kan också använda ordet sekularisering som beskrivningen av religionens minskade betydelse i människors liv. Dessa betydelser kan, men måste inte, sammanfalla. Det senare är USA exempel på: trots att stat och religion särskildes redan i första konstitutionen betraktar sig majoriteten av befolkningen som religiös. I Sverige uppger drygt halva befolkningen tro på Gud eller en högre makt, och här skildes staten och kyrkan åt för tretton år sedan.[118] Sverige betraktas ändå som ett av de mest sekulariserade länderna i världen. Kyrkan är sedan sekelskiftet skild från staten men förblir av stor betydelse för de olika riter som omger livsgången. Många skulle nog hålla med om att religion är en privatsak inte bara i teorin, dvs. att vi är fria att tro vad vi vill, utan även i praktiken så till vida att det är ett ganska tabubelagt område att tala om. Och på samma gång är de stora högtiderna som präglar vår kultur och tradition sprungna ur de kristna hörnpelarna, uppblandat med förkristna företeelser och influenser utifrån. Jag finner diskrepansen mellan det korrekta i att till en ytlig bekant säga ”God Jul!” och det inkorrekta i att säga ”Gud välsigne dig!” mycket intressant. Ett försök till analys av detta skulle kunna vara att det finns skepsis mot tro som uppfattas som missionerande och dömande; kyrkan har tidigare – och på sina håll fortfarande – en makt över individer som på olika sätt inte kan föra fram sina åsikter. Många har erfarenhet av att vara socialt, känslomässigt och andligt fångade i ett visst sätt att tänka som inte fick ifrågasättas. Kan hända spelar denna skepsis in i attityden mot främmande religioner, läs islam, som uppfattas som mer dogmatiska; man tänker sig människor som väljer bort sin frihet och låter sig styras av en religion istället för sitt förnuft.

[113] Göran Gunner (red.) 2006 *Människa är ditt namn,* 104 ur Ann-Cathrin Jarls kapitel ”Kvinnors mänskliga rättigheter, etik och ekonomisk rättvisa”
[114] Derrida 2005, 24
[115] Derrida 2005, 22. Vid en dekonstruktion handlar det om att befinna sig i skarven mellan rätten och rättvisan, där det är oklart och osäkert. Endast självaste dekonstruktionen som utgör rättvisan menar Derrida.
[116] Mouffe 2008, 112-113
[117] Habermas 2008, 124
[118] Gardell 2010, 84-85

Att ge stöd och vägledning till unga som vill fördjupa sin tro och använda den som växtkraft i arbetet för fred och förståelse.

Utifrån ungdomarnas tydliga utsagor om känslan av att det inte tillhör det vanliga i Sverige att vara troende förefaller ovanstående mål relevant. Det kräver en teologisk grund att stå på och den expertisen tillhandahålls till stor del i projektet så till vida att det finns insatta vuxna från alla religioner, en imam och en präst inkluderad. Dock saknas fortfarande anställda och även ungdomar med buddhistisk livsåskådning. Religionsmottagningen är ett konkret exempel på hur frågorna synliggörs bland barn och unga på Fryshuset.

Apropå samtalsklimatet kopplas inte sällan religion ihop tradition och gammalmodighet/oresonligt medan modernitet innefattar sekulärism och rationalitet. Det i *Tillsammans för Sverige* väl använda majoritets/minoritetsperspektivet är här också tillämpbart. En illustration kan vara religiös klädsel som ofta beskrivs i kontrast till icke-religiös klädsel vilken i jämförelsen beskrivs som ”modern”. Risken är här förstås att en hel person som exempelvis väljer att följa/följer en viss religions klädkod betraktas som omodern och därmed ofri, icke-rationell och de andra tillhörande adjektiven. För en konstruktiv förståelse i samhällsdebatten behöver sålunda begrepp som tradition och modernitet definieras och inte automatiskt uppfattas som varandras motsatser.[119]

16. Motiv till engagemang

Goda koalitioner av oliktänkande och oliktroende kan formas och det främsta som behövs för detta är vilja.[120] Hopp skall heller inte underskattas som nödvändig faktor. Många ingredienser är viktiga i den juridiska processen; mod, kunskap, sympati med mera. Men utan hopp är dessa verkningslösa. Och hopp sökes och finnes av den enskilde oavsett religion.[121] Vi får dock inte anta att alla som väljer att inta ett resonerande förhållningssätt gör så utifrån önskan att följa de normativa, demokratiska värderingarna - detta måste man respektera.[122] Det handlar inte om att sopa religiösa olikheter under mattan utan snarare, genom att lyfta upp skillnaderna konstatera att religiösa grupper fortsätter att se sig som deltagare i och bärare av den konstitutionella demokratin.[123] Ett starkt motiv till engagemang märks i ungdomarnas och de anställdas erfarenhet av glädjen i att mötas över gränser, lära känna varandra och inse - för sig själv, inte bara i teorin - att det inte finns något att vara rädd för. Det intressanta i att man kan växa i sin tro skulle kunna göra interreligiöst arbete eller religionsdialog attraktivt ur ett andligt perspektiv.

[119] Stout 2004, 119
[120] Stout 2004, 91
[121] Stout 2004, 59
[122] Stout 2004, 198
[123] Stout 2004, 40

16.1 Orka hålla fanan högt

En central motivering till engagemang, oavsett form både initialt och fortsättningsvis, har att göra med huruvida man betraktar handlingsvägen ha effekt.[124] Och detta är inte lätt när det handlar om ett så pass svårmätbart arbete som det interreligiösa vilket dessutom görs på sikt och har mycket att göra med människors inre vilket inte syns utanpå. Två användbara sätt att hantera detta på är: 1. Att det är intressant på något sätt, man får göra roliga saker, lära sig något nytt och sammantaget är det därför stimulerande. 2. Det som faktiskt görs har en annan effekt än det interreligiösa, just eftersom man vet att den effekten inte syns. Men finns förståelse för att man sysslar med interreligiöst arbete samtidigt som man är till hjälp för sina medmänniskor (som samtidigt är medmänniskor till de nyfunna vännerna från andra religioner) blir det dubbel glädje. Och då hamnar man till slut i den gynnsamma insikten om att trots att det handlar om att ge – tid, pengar eller vad det kan vara – är det inte längre av moralisk plikt man engagerar sig utan för de egoistiska fördelarna.[125] Många ser dystert på framtiden då det gäller engagemang i samhället, framför allt från ungdomars sida, utifrån nedgång i medlemsantal i föreningar och politiska partier. Deltagande bör dock inte förväxlas deltagande med engagemang och engageman bör ej isoleras till att utgöras av de traditionella formerna.[126] Engagemangsformer idag präglas betydligt mer än tidigare av tillfällighet så tillvida att man går in och gör specifika handlingar för förändring. Det finns många nätverkssystem som kan mobiliseras snabbt.[127]

17. Globalisering och kommunikation

Tekniken och globaliseringen är snabbt växande fenomen som också utgör varandras förutsättningar. Med dessa två följer en kommunikation/potential till kommunikation av ett aldrig tidigare skådat slag som både kan inspirera och väcka oro. Man säger att världen krymper och frågan gör sig gällande vad som händer med oss människor i och med detta, kommer vi närmare varandra? I dagens stora utbud kan man välja informationen och huruvida man tolkar dess budskap och intar ett kritiskt förhållningssätt till det. Några musklick bort i texter och videoklipp kan de grövsta fördomarna om olika grupper besannas och konspirationsteorin om det islamska maktövertagandet i Europa, som bland annat inspirerat Breivik, serveras i en vetenskaplig förpackning.[128] Men med internets hjälp kan man också se till att konfronteras med helt motsatta tankar och idéer som manar till solidarisk livshållning och erbjuder utbyte med människor från helt olika bakgrunder än den egna.

[124] Erik Amnå 2008 *Jourhavande medborgare*, 87. Amnå listar 6 motiveringar till varför man engagerar sig: 1.) Plikt -man bör 2.) Vikt - jag måste 3.) Förmåga - jag kan 4.) Efterfrågan - jag behövs 5.) Effektivitet - det går 6.) Meningsfullhet - det ger. Då motiveringarna ”jag måste” och ”det går” möts kan resultatet bli ett engagemang som ger psykisk tillfredsställelse och därmed ger mersmak.
[125] Amnå 2008, 90. Detta, att det är roligt att ge därför att det ger mig och roligt att kunna påverka beskriver De Tocqueville som ”self-interest rightly understood”.
[126] Amnå 2008, 12-13. Utifrån sina undersökningar och analyser av samhällsengagemanget hävdar Amnå att detta inte har försvagats. ”Undergångsprofetior vilar på en orättvis demonisering av medborgare” menar han.
[127] Amnå 2008, 97
[128] Linton 2012, 120-121

Att skapa en fördjupad debatt och nyansering i media kring religioner.

Ovanstående mål uppfattar jag vara under ständig bearbetning av både anställda och andra engagerade i projektet. Många vuxna men än mer ungdomarna, som projektet riktar sig till, har sociala media som något naturligt med sig hela tiden. Min reflektion är att de sociala mediernas krav på snabbhet är problematiska utifrån den eftertanke som de religiösa tankarna behöver för att kunna formuleras. I stressen som präglar nyhetsflödet och sociala medier tenderas reagera först och tänka sedan. Å ena sidan behöver *Tillsammans för Sverige* ta ställning i viktiga frågor men å andra sidan är detta inte alltid lätt att göra utifrån de olika inställningarna och åsikterna som oundvikligen förekommer och måste få inkluderas i ett interreligiöst projekt. Att skapa ett ”safe space” då heta ämnen diskuteras är minst sagt en utmaning och rimmar inte särskilt väl att med ett par rader i ett statusfält under tidspress tvingas göra ett bestämt uttalande utan möjlighet till eftertanke. Framför allt då man känner till den snabba spridningen och att en misstolkning kan orsaka stor storm och kanske resultera i konflikter som blir negativa för det man vill uppnå. Det är viktigt att vara medveten om hur medias bilder påverkar oss framför allt då det gäller något som vi inte har många referensramar till. De flesta förstår till exempel att en kristen domedagspredikant inte är signifikativ för alla kristna, detta eftersom man känner till hela spektrumet. Hade man på tv här sett fler såpoperor eller program om vardagsproblem från arabvärlden istället för klipp från bön, terror och krig skulle antagligen bilden bredda perspektivet något.[129]

Vikten av att ha insikt om existensen av olika perspektiv på företeelser och begrepp har diskuterats ovan, inte bara mellan länder utan också mellan individer. Numera möjliggörs tack vare internet en utbredd dialog mellan liktänkande och oliktänkanade. Exempelvis kan personer med samma religiösa tillhörighet finna varandra och känna gemenskap.[130] Stor potential finns att olika typ av gemenskaper över nationsgränser skulle kunna bädda för ökad solidaritet och intresse för global rättvisa.[131] Snabb kommunikation torde även ge en mer verklig och nära bild av ”Den andre”. En uppsjö organisationer och nätverk arbetar redan med och för detta. Samtidigt känner vi också till hur samma teknik kan användas för att ytterligare polarisera och hetsa.

18. Att vara behövd är grundläggande

Detta är en viktig insikt att ha framför allt utifrån det motstånd man kan känna inför att verka kravfylld mot andra. I många studier av det politiska deltagandet har framkommit apropå rekrytering den stora vikten av att få höra från någon annan att man behövs och att man har förmåga att göra någonting samt att uppskattning är viktigt.[132] Tänk så grundläggande detta faktum är, i alla relationer i våra liv. Vad är det som gör det så svårt att komma ihåg?

[129] Gardell 2010, 96-97
[130] Collste 2004, 158-159
[131] Collste 2004, 162
[132] Amnå 2008, 83-86

18.1 Man måste få chans att ändra sig/får man tycka vad man vill?

I sin bok ”Generationsklyftan hotar demokratin” berättar Anders Carlberg, grundare av Fryshuset, hur Nelson Mandela som ung och engagerad var upprörd över att det fanns några vita personer i partiet, utifrån allt avskyvärt som den vita regimen ställt till med. Ordförande i salen var en gammal, vis, svart man. Han tog in vad Mandela sade, förebrådde honom inte men tillrättavisade honom kärleksfullt genom att ge de väl genomtänkta skälen till att dessa personer var med i partiet. Vad hade hänt med honom om han blivit skriven på näsan, utskälld? Det handlar om att hjälpa människor växa alternativt att bekräfta deras utanförskap och ilska.[133] Ge människor en chans att ändra sig. Med vem kan man föra dialog? Det är intressant att titta på glappen: Å ena sidan det faktum att högerextrema partier har fått så många anhängare och å andra sidan den starka reaktion som detta fått. Här frodas ett vi och de där oppositionen beskrivs i moraliska termer; vi vägrar att samarbeta med de onda. Men de där onda utgör ju en tiondel av vår befolkning, det är våra grannar, kanske våra vänner. En ensidig demoniseringskampanj av ”de främlingsfientliga” utan att ta en rejäl titt i sin egen byk förefaller inte konstruktiv så till vida att dessa partier fortsätter att växa. Det finns en risk att man belägger sin egen godhet genom att fördöma andras ondska.[134] I det interreligiösa sammanhanget finner dessa tankar relevans i reflektionerna över hur man skall närma sig dem som inte vill ha dialog, de med vars åsikter man verkligen inte samtycker. Någonstans går naturligtvis gränsen men i gråzonen krävs en kretivitet i hur man går till väga för att på mest framgångsrikt sätt tillåta människor att ändra sig.

Apropå pluralismans gränser och vem som får vara med i dialogen behövs också frågan ställas om man verkligen får tycka vad man vill? Istället för att frihetsbegreppet i enlighet med liberalismen skall innebära friheten att välja förespråkar Willy Pfändtner friheten att få vara den man upplever att man är genom ”… att få leva till exempel i sin egen religion även om dess ideal, dess föreställningar om det goda livet, inte överensstämmer med liberalismens ideal utan kanske t.o.m. utmanar dessa genom att man till exempel underordnar sig icke-liberala påbud utifrån annorlunda uppfattningar om frihet och godhet. Detta innebär inte ett övergivande av liberalisment som ideologi och ett tillämpande av liberaliteten fullt ut, där utrymme också i det offentliga rummet ges åt många alternativa sätt att leva.” Med ett öppet offentligt rum tydliggörs också det potentiellt destruktiva som förekommer i religionens namn. Utifrån denna inställning uppmanar Pfändtner till möten med ”den andre” för framtidens skull. [135]

19. Mänskliga rättigheternas ram

De mänskliga rättigheterna delas in i två konventioner som berör olika aspekter av människans existens: Konventionen om de medborgerliga rättigheterna och konventionen om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna. I teorin hänger samtliga rättigheter ihop –

[133] Anders Carlberg 2009 *Generationsklyftan hotar demokratin*, 155
[134] Mouffe 2008, 75 Författaren reflekterar här utifrån de reaktioner som uppstod i kölvattnen av Jörg Haider och Frihetspartiets (FPÖ) framgångar i det Österrikiska valet år 2000.
[135] Modée & Strandberg 2006, 106 ur kapitlet ”Religionens roll i det offentliga rummet”

de är odelbara - och har ingen inbördes rangordning och berikar varandra.[136] I praktiken finns dock viss konkurrens mellan de olika rättigheterna och de hamnar i konflikt med varandra vilket inte är så konstigt då en persons rättigheter hänger ihop med en annan persons skyldigheter. Det är nödvändigt att i samband med mänskliga rättigheter tala om orättvisor, tillståndet i världen i ett historiskt och samtida perspektiv och se hur dessa hänger ihop. Det är ingen slump att fattigare länder vill betona de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna mer. Aldrig blir en rättighet lika viktigt som när man inte har den, detta kallas för ”Ägandets paradox”.[137]

De mänskliga rättigheterna kan betraktas som ett användbart ramverk för det interreligiösa arbetet då de utgör något att hålla sig till som är religiöst obundet och internationellt erkänt. De mänskliga rättigheterna blir till hjälp för att vända och vrida på ett dilemma; en situation kan exempelvis te sig olika beroende på om man väljer att se den utifrån rätten att inte bli diskriminerad, religionsfriheten eller yttrandefriheten. Religion tolkas ständigt och denna tolkning är historiskt och kontextuellt bunden. Att mycket som görs och sägs i religionens namn står i direkt kontrast till de mänskliga rättigheterna är en konkret fråga där det interreligiösa arbetet torde kunna bidra. Här är skiljandet på religion och kultur mycket viktigt och religiösa ledare har ett ansvar för att skilja dessa åt och förmedla korrekta budskap.[138] Även de mänskliga rättigheterna tolkas utifrån rådande kontext och nya rättigheter tillkommer regelbundet vilket bidrar till att detta inte är ett statiskt område.

Diskursen kring mänskliga rättigheter kan vara till hjälp då det är något av en ”moralisk kreol” som ”/…/ inte direkt härrör ur någon konkret tradition, men som blivit tillräckligt rikt för att tjäna som ett språk för självständig moralisk reflektion”. [139] Förbudet mot diskriminering av olika slag är central inom de mänskliga rättigheterna. Det är den kristna teologins möjlighet och plikt att motverka diskriminering. En större koncentration på denna fråga skulle dessutom som bieffekt kunna bidra till den teologiska självinsikten.[140]

19.1 Universalism och relativism

Under Wienkonferensen 1993 slogs fast de mänskliga rättigheternas universalitet. I samband med talet om mänskliga rättigheter stöter man oundvikligen på frågeställningen om universella värden. De mänskliga rättigheterna gäller alla och då förutsätter därmed att värderingarna som de bygger på äger giltighet för samtliga människor. Den finns en föreställning om ett antal grundläggande värden och moral som finns hos alla människor.

[136] Donnelly 2003, 32
[137] Donnelly 2003, 9
[138] Under tiden då jag bodde och arbetade i Burkina Faso, Västafrika, hörde jag talas om ett exempel på detta: En rad religiösa motiv till kvinnlig könsstympning har florerat, till exempel att man inte kommer himlen som ostympad. Trots att könsstympning förbjöds i lagen fortsatte detta praktiseras. Det gjordes en stor satsning där religiösa ledare, en imam, en präst och en företrädare för animister, åkte ut i byar och städer för att informera om att könsstympning saknar stöd i religionen och att detta måste upphöra. Antagligen förekommer fortfarande könsstympning på vissa håll men det är bevisat att det efter denna kampanj sjönk praktiken av detta drastiskt. En kvinna jag känner som var med under en av dessa informationsträffar citerade för mig en av byns äldste: ”Nu förstår vi att det här är fel och kunde man sätta tillbaka det som har skurits bort skulle vi göra det”
[139] Gunner 2006, 56 ur Ola Sigurdsons kapitel ”Teologiska aspekter på frågan om universalism”
[140] Gunner 2006, 119 ur Elena Namlis kapitel ”Diskriminering som utmaning för teologin”

Habermas gör tydligt sin inställning om universella sanningars stora relevans. ”Ett samhälle där man inte vet hur man ska nå fram till välgrundade sanningsanspråk framstår … som ett samhälle berövat ett av sina grundfästen”. Man behöver här skilja på anspråk gällande moralisk riktighet och anspråk som gäller sanning med faktamässig karaktär.[141]

Insikten om att universalismens språk härstammar från upplysningen är viktig. Trots att man under denna period delvis stadfäste jämställdheten inkluderades ju inte alla i denna, det var ju vita män det handlade om.[142] Man kan välja att se ”bortom” rättigheternas historiska faktum och inse att Väst inte har monopol på dessa tankar och språk. Rättigheterna kan ”återerövras” och även användas som slagkraftiga argument för att belysa även västs skenhelige manövrar som i förlängningen leder till lidande.

19.2 Religionsfrihet och religiös manifestering

Vissa aspekter av mänskliga rättigheter och religion är lätta att förena, andra inte. Ofta uttrycks att de mänskliga rättigheterna och religion har en ömsesidigt stärkande effekt. Denna uppfattning delas i hög grad av *Tillsammans för Sverige*, både av respondenterna och de bakomliggande tankarna och målen.

De mänskliga rättigheterna delas in i positiva och negativa rättigheter. Inom religionsfriheten talar man om rätten till och rätten från religion, alltså rätten att utöva sin religion och rätten att inte behöva delta i religionsutövning.

Reinhold Fahlbeck skriver om religiös manifestation och samhällets attityd till detta bland annat utifrån fall som tagits upp i Europadomstolen. Europa har länge präglats av en stark majoritetsreligion men erfar numera stor religiös mångfald. Europakonventionen fäster stor vikt vid att skydda minoriteters rättigheter i syfte att hindra förtryck. Majoriteten har redan skydd i egenskap av att vara just majoritet. Men ur det religiösa perspektivet står det klart att minoritetsskydd är ett hett ämne då detta i praktiken blandas med traditioner och kulturarv. Kulturella manifesteringar skyddas inte men begränsas inte heller av Europakonventionen så länge de inte kränker någon grupp eller stör ordningen. Här finns dock en obalans beroende på vilka religioners symboler det gäller. Korset har en mycket kraftfull religiös innebörd – betydligt mer kan man tänka än den muslimska slöjan eller sikhiska turbanen – men i Europa är vi vana att se krucifix i den vardagliga miljön och det betraktas i många stycken som mer av en del av den kulturella miljön än en religiös manifestering.[143]

”Fädernes kyrka” var Sverigedemokraternas slagord i kyrkovalet 2009. Man tryckte på kyrkan som viktig kulturbärare och att den på grund av inflödet av andra religioner var hotad. Kyrkan, byggnader och riter, har förvisso gett ett arv att förvalta. Många händelser i religionens namn (korstågen, häxbränning..) vill nog de flesta kristna i Sverige inte skriva under på samtidigt som det finns många traditioner värda att bevara. Det är dock av stor vikt att påminna sig om att ingen kultur är beständig och att kyrkan liksom det mesta andra

[141] Jonsson 2009, 197
[142] Collste 2004, 54-55
[143] Göran Gunner och Anders Mellbourn (red.) *Mänskliga rättigheter och samhällets skyldigheter* 2004, 188-189 ur Fahlbecks kapitel ”Religionsfrihet i arbetsliv och skola”

påverkats och påverkas av omvärlden. Religion och kultur är som sagt inte heller samma sak. Att samma personer som håller kyrkan högt för det svenska arvets skull samtidigt på ett negativt sätt framhåller olikheter människor emellan och vill minska solidariteten gällande att människor skall kunna söka skydd och stöd i vårt land (inte sällan personer som kommer från samma region som kristendomens vagga) rimmar onekligen ganska illa med det centrala budskapet om att behandla sin nästa som sig själv. Inte desto mindre förefaller detta resonemang gå hem hos en hel del människor och detta i både Sveriges och många andra länders fall går hand i hand med en utbredd islamofobi. Allt detta måste samtidigt ses i ljuset av segregering och marginalisering. Mycket skulle vara vunnet om olika religiösa individer, församlingar och ledare oftare trädde fram och på ett artikulerat, teologiskt adekvat sätt manade till dialog och inte kamp utan att för den skull sopa besvärliga frågor under mattan.

Definitionen av religion som ett trossystem uttryckt i ett antal trosföreställningar med sanningsanspråk präglas av upplysningstänkandet. I en mångfald av trossystem ger detta perspektiv en slags neutralitet inför religioner och den förnuftiga människan kan man välja var hon skall tillhöra.

> En så kallad rationell religion blir det enda acceptabla i den offentliga sfären. Alla andra former av religiositet måste förpassas till det privata, dvs. man tillåts i praktiken inte öppet redovisa sin religiositet om man vill tas på allvar. Religionsfriheten implicerar privatreligiositet. [144]

19.3 Mänskliga skyldigheter

Att stater står som tydlig adressat då det gäller uppfyllandet av de mänskliga rättigheterna är korrekt. Detta speglar också tiden då det mänskliga rättigheterna kom till. Men sedan dess har världen förändras enormt mycket och aktörerna som innehar makt är nu fler och mäktigare. Därav har till exempel CSR, Corporate Social Responsability, växt i betydelse.

19.4 Frihet under ansvar: exemplet yttrandefrihet

Under kursen ”Rättigheter i konflikt” gav jag mig på att analysera konflikten mellan yttrandefrihet och religiöst kränkthet med avstamp turerna kring i Lars Vilks berömda rondellhund. Fler likande exempel har hänt sedan dess och sprängkraften i denna typ av konflikt är uppenbar och spelar på många strängar. Rent rättsligt kan sägas att yttrandefriheten i dylikt fall ”vinner” då det inte är en mänsklig rättighet att inte bli religiöst kränkt. Samtidigt står det klart och tydligt att yttrandefriheten skall användas på ett ansvarsfullt sätt och denna aspekt kan definitivt ifrågasättas både gällande rondellhunden och i den senaste ”Mohammed-filmen”. Detta exempel belyser att de mänskliga rättigheterna skall användas på ett ansvarsfullt sätt, kanske borde man därmed mer betona de mänskliga skyldigheterna: precis som i all interaktion är vi alla både mottagare och avsändare.

19.5 Global ethics

Det tidigare nämnda dokumentet ”Global Ethics” utgör något av ett komplement till de mänskliga rättigheterna så tillvida att man breddar vem det är som har skyldighet att agera för denna globala etik, solidaritet och rättvisa. Alla människor har dessa skyldigheter men

[144] Modée & Strandberg 2006, 101, Pfändtners kapitel

dokumentet listar också specifikt de personer som i sin profession besitter någon form av makt; politiker, massmedier, forskare (detta är exempel på ett svårt område: Vissa religioner, eller snarare vissa religiösa, har mycket starka åsikter vad gäller stamcellsforskning med mera. Och det kan utvecklas till långa religiösa diskussioner: rädda liv med hjälp av andra liv? Spela Gud resp. använda den kunskap som Gud skapat oss till att besitta och komma fram till för att hjälpa mänskligheten? Har du själv aldrig tagit antibiotika eller skulle du hindra dina barn att ta det vid behov?), författare och konstnärer och inte minst religiösa ledare och företrädare.[145]

Att obalansen mellan fattiga och rika länder angår oss alla har i hög grad att göra med mänskliga rättigheter och torde med framgång kunna kopplas till det interreligiösa arbetet. Thomas Pogge utbrister i sin bok ”Global Justice” att det är slående hur lite de rika länderna gjort för att stävja den globala fattigdomen.[146] Med detta i åtanke understryker han vidare behovet av insikten om historien och hur man inte kan förneka hur till exempel kolonisation och slaveri är en del i förklaringen till västvärldens rikedom. Moral är absolut en viktig drivkraft till handling.[147] Man tänker lätt att den största utmaningen då det gäller arbetet mot global fattigdom har att göra med teknikaliteter men detta är inte sant utan det är ansvarsfrågan som är den stora stötestenen. Global rättvisa borde därmed kopplas till skyldighet: idag finns inte krav på rika och mäktiga stater att agera mot svält och fattigdom trots de vackra orden i internationella dokument som talar om ansvar.[148] Generellt kan även sägas att det är lättare att minska fattigdom utomlands än att minska våld.[149] Argumentet att vi i nord som har vapenmakt borde rycka ut och försvara civilbefolkningar mot despotiska ledare är betydligt vanligare än att vi skulle ha samma plikt att mätta tiotusentals svältande barn.[150]

20. Rädslan som hindrar och hur den kan övervinnas

Rädsla nämns av flera respondenter som ett hinder för det interreligiösa arbetet. En nyckel i att komma åt rädslan stavas kunskap, dvs. att göra det okända känt. Men man måste hämta ficklampan och lysa in i garderoben för att man skall kunna se att där inte finns något lejon och det kräver ett visst mått mod. Men det är det värt, tillfredsställelsen efteråt infinner sig när man slipper vara rädd. I ett betydligt större perspektiv kan vi inte alltid lysa in i garderoben – det okända är för långt bort geografiskt, det är en oformlig grupp svår att överblicka, det finns hinder så som språk, kultur och ekonomi som gör att det okända förblir okänt. I detta läge blir Mouffes uppmaning om agonism och en acceptans av ”vi och dem” användbart: en motståndare är inte en fiende, alla måste inte vara del av ett ”vi” för att man skall kunna känna sig trygg. Detta perspektiv drar undan mattan för rädslan som, förutom att det utgör ett hinder för dialogen, också är ett välkänt bränsle i allehanda konflikter.

[145] Küng and Kuschel 1993, 30-31
[146] Pogge 2001, 6
[147] Pogge 2001, 14
[148] Pogge 2001, 2-3
[149] Pogge 2001, 8
[150] Pogge 2001, 4

En amerikansk studie om vilka som var de mest väl ansedda religiösa kommuniteterna kom fram till att katolicismen var en av dessa. Resultatet är intressant, skriver Eboo Patel i sin artikel strax efter bomdådet under Boston maraton i april 2013[151], eftersom studien gjordes samtidigt som de många fallen av pedofili bland katolska präster framkommit och kyrkan befann sig i kris:

> Why didn't more Americans associate all Catholics with the actions of the handful of pedophiles? The answer is simple: Most Americans had positive, meaningful relationships with other Catholics, and associated the broader Catholic community with those Catholic friends, neighbors and colleagues. This is a crucial social science insight that is applied in any good interfaith program: Developing a positive meaningful relationship with someone from another religious community improves your attitude toward the entire community, making it less likely that you will view a whole group of people through the actions of its worst elements. /---/ The interfaith ceremony that took place three days after the marathon bombings in Boston was a reminder that not only is Boston a city of many religions, but that a variety of faith and philosophical traditions are sources of hope and healing at times of grief. /---/ An interfaith prayer service is only one place to see multiple traditions coming together to heal a community. Imagine how much interfaith cooperation there was in the operating rooms of Boston hospitals last week, where medical professionals of all faiths were working together to save lives and limbs. These times require all of us to be interfaith leaders, to signal clearly that the worst elements of every tradition represent nobody. The murderers of all communities belong only to one community: the community of murderers. We have to expand our knowledge base of the various contributions diverse communities make to our nation and world, to bring into mutually enriching discussion not just people from different backgrounds but diverse identities within individuals.

20.1 Nyfikenhet: Om att gå utanför sin comfort zone

Vid reflektion över det egna förhållningssättet blir det tydligt hur sällan jag talar om tro med vissa vänner, antagligen på grund av att inte vilja skapa en besvärande känsla hos dem. Jag kan även känna igen mig i oron över att skapa dålig stämning genom att påtala ”när det skaver” eller snabbt byta samtalsämne vid befarandet att åsikter kommer ventileras som går på tvären mot mina egna och en krock kan uppstå. Men utan frågor blir det inga svar och eventuellt går man miste om ett givande samtal för båda parter. Inte sällan har man fel i uppfattningen av andra och kommer man inte överrens finns chansen att kunna bidra med och få tillbaka nya perspektiv.

Efter att ha fått korn på egna beteenden och uppfattningar kan man utmana sig själv, utvecklas och uppmuntra andra till att göra detsamma. Detta är grundläggande i förändringsarbetet, med andra ord ”walk the talk”, och kan med fördel appliceras på samtliga nivåer.

När sinnet öppnas möjliggörs nyfikenhet vilket innebär att trotsa den hämmande rädslan och bädda för utveckling. Att skapa möten där detta kan åstadkommas är *Tillsammans för Sveriges* huvuduppdrag. Dessa möten är både på kort och lång sikt lösningen på projektets tredje mål:

> ***Att förebygga konfrontationer vid mötet mellan olika religioner och grupper i samhället för att motverka xenofobi, islamofobi, västfobi och kristofobi.***

[151]”3 Reasons Interfaith Efforts Matter More Than Ever”. Eboo Patel, amerikansk muslim, är grundare av och ledare för den interreligiösa organisationen Interfaith Youth Core (IFYC). Han ingår, bland annat, också i president Barack Obamas Advisory Council on Faith-Based Neighborhood Partnerships.

De engagerade i projektet förefaller helt på det klara över att mötet mellan människor är det grundläggande svaret på hur man tar tag i rädslan och jag uppfattar dem genuina i sin önskan om att vilja delta i en förändring utifrån denna insikt. Detta bidrar till en trovärdighet för projektet då man lever budskapet i så mening att man möts och håller det viktigt. Konflikter kan uppstå var som helst, de kan vara små och snabbt blossa upp till att bli stora varför man gör klokt i att gå ut brett när det gäller förebyggandet av dem. Hur väl projektet lyckas uppnå detta mål är onekligen svårmätbart. Påverkansarbete är projektets centrala del varför man inriktar sig på att pröva och utveckla metoder och workshops, planera konferenser och aktiviteter för att nå ut. Målet kräver just att man kommer till ett läge då man är ”ute” bland olika människor och utför påverkansarbete samtidigt som man gör det på strukturell nivå, drar till sig religiösa ledare med flera. Det femte målet handlar om det sistnämnda:

> ***Att initiera samarbete med olika organisationer och samfund kring mångfald, demokrati och samlevnad***

En framträdande aspekt av det dagliga arbetet i *Tillsammans för Sverige* har att göra med den stora mängden trådar på olika nivåer som man skulle kunna ta upp eller ta tag i. Detta, uppfattar jag, är både en inspiration och en stress för de anställda eftersom man skulle kunna arbeta dygnet runt med att hitta och planera intressanta uppgifter för projektet att gå in i och de potentiellt givande samarbetena är oändliga. Att sålla är sålunda en nödvändighet vilket är orsaken till det återkommande definieringsarbetet - man behöver vara på det klara med vad som skall prioriteras för att kunna sålla.

21. Vems ansvar?

Vem skall forma de ungas syn på världen? Den viktiga kampen står mellan kärleken till vår nästa och rädslan för vår nästa, lokalt och globalt. All mänsklig gemenskap bygger på genuina möten över alla tänkbara gränser. Att åstadkomma detta är hela samhällets ansvar. Alla barn är allas barn.[152] Målgruppen för *Tillsammans för Sverige* är adekvat menar respondenterna men poängterar samtidigt att projektets budskap är viktigt för alla. Barn och ungdomar behöver få lära sig att människor med olika religion kan komma överrens men hur är det med föräldrarna?

21.1 ”Den andre” är min nästa

Peter Singer beskriver nationen som en föreställd politisk gemenskap. Han identifierar plikter människor emellan som en hörnsten i stärkandet av gemenskap, därmed är det möjligt att föreställa oss och skapa nya gemenskaper.[153]

Att åstadkomma en djupare förståelse för ”den andra” och undanröja missuppfattningar och fördomar mellan människor i samhället.

[152] Carlberg 2009, 277-278
[153] Singer 2003, 150-151

”..så är det nog med det mesta vi fruktar här i livet: främlingar, motståndare – verkliga eller inbillade. Rädslan dunstar bort, när vi vågar låta den Andre få ett ansikte, bli en person med namn, kropp och känslor. Som du och jag.”[154]

Det handlar om att ifrågasätta stereotypiserade uppfattningar om andra. Detta kräver viss insikt i historia och massmedia. Efter andra världskriget och framför allt efter 11 september har islam återlanserats som kristenhetens och västvärldens fiende.[155] Typiskt exempel är beskrivningen av muslimer i media som beskriven ovan.[156]

> Tyvärr består vår värld fortfarande av vinnare och förlorare. Under århundraden har ni européer vant er vid att ha övertaget, att triumfera över oss andra. Ni behöver öva er i ödmjukhet. Lär av Jesus från Nasaret, han som satte sig på marken och tvättade sina lärjungars fötter. Men jag, en arabisk muslim, besegrad och förnedrad gång på gång – vem ska upprätta mig? Jag behöver en Mästare som säger till mig: Lasaros, res dig upp![157]

[154] *Sann mot sig själv – Öppen mot andra* 2011, 79, Henningssons kapitel
[155] Gardell 2010, 43
[156] Gardell 2010, 96-97
[157] *Sann mot sig själv – Öppen mot andra* 2011, 79. Sagt av Hassan Hanafi, professor i filosofi vid Kairo-universitetet under ett dialogseminarium.

Del V: Konklusion

Nedan skall resultaten som framkommit i undersökningen tillsammans med analysens olika perspektiv belysa de frågor jag ställde i början av uppsatsen.

22. Det interreligiösa arbetets signum

I denna uppsats har jag dels försökt ringa in det interreligiösa arbetets grundläggande värderingar och hur de används, dels få grepp om de mänskliga rättigheternas roll för och koppling till det interreligiösa arbetet. Till min hjälp att få svar på frågor har jag haft de egna erfarenheterna från *Tillsammans för Sverige*, enkätsvar från en del av de engagerade i projektet samt intressant litteratur. Följande apsekter har varit de framträdande:

22.1 Möte – Kunskap - Förståelse

Med risk för upprepning understryks igen den centrala innebörden av förståelse i det interreligiösa arbetet. Detta understöds av respondenternas svar och erfarenheten från *Tillsammans för Sverige* där förståelse påtalas ständigt i så väl mål och vision som i policy och det praktiska arbetet bland ungdomar och vuxna. Förståelsens centrala betydelse bekräftas även i den litteratur som behandlar dialogarbete. Detta korresponderar väl med teorin som används. Alla tre huvudteoretiker förhåller sig till pluralismens verklighet och poängterar, om än från lite olika håll, att samhället måste hållas ihop, hållas levande och utvecklas genom ett omfamnande av oliktänkande vilket inte förutsätter konsensus. Däremot kräver individer och grupper att bli förstådda och den bästa chansen för att uppnå detta är i mötet. Detta möte är per definition det interreligiösa arbetets ”Walk the talk” – ur denna synvinkel uppfyller *Tillsammans för Sverige* sitt mål i och med att man träffas och att planering ständigt sker för hur ännu fler skall träffas. Leva budskapet är något som inte bara görs på arbetstid och detta finns en medvetenhet om och jag uppfattar att engagemanget för frågorna sträcker sig långt utanför jobbet**.** Ibland har förekommit stereotypiserade uttalanden och viss brist i att hålla en god ton mot varandra, detta är en signal på att ytterligare anstängning behöver göras för att gå från ord till handling. Men tydligt är att man övar sig i självreflektion och öppenhet för andras åsikter i syfte att själv anamma detta levnadssätt och för att förmedla till andra. Man påtalar att tillämpningen av ”safe space” är viktigt för att kunna bädda för interaktion där alla är trygga och dit man vill komma tillbaka.

22.2 På ojämn mark lär vi oss att gå

22.2.1 Nivå A

Mötet som är grundläggande kan vara oerhört givande på olika plan, detta framkommer tydligt i undersökningen. Mötet innebär att man i viss mån behöver treva sig fram och ha högt i tak samtidigt som en grundad förankring i den egna identiteten och livsåskådningen hjälper till. I teorin har beskrivits teologiska förhållningssätt som är användbara på denna vandring. Mötet kan också skava och gör det inte det finns ändå alltid risken att det kommer göra det när man kommer till en mer känslig fråga som rör till exempel Israel-Palestina. Från enkätundersökningen och de egna erfarenheterna blir det tydligt att önskan finns om att ”gå

vidare” och jobba med svårare frågor och inkludera dem som ställer sig negativa till dialog med mera. Den agonistiska utgångspunkten blir här användbar och bekräftas också i viss mån av ungdomsgruppen som utgår från att man inte alltid kan komma överrens och återkommande påtalar att man bara kan representera sig själv. Detta perspektiv accepterar olikhet och ökar chanserna till att framgångsrikt kunna skapa ett ”safe space”.

22.2.2 Nivå B

Att människor från olika bakgrund och religion träffas i olika sammanhang – arbetsliv, skola med mera – är inget nytt (även om nyheterna i dagarna rapporterar om ökad segregering i Sveriges skolor vilket är problematiskt och i mina ögon ökar relevansen för *Tillsammans för Sveriges* mål om att motverka segregeringen). Dialog och interaktion sker ju överallt och på olika platser finns dialoggrupper av olika slag. Men det formaliserade interreligiösa arbetet som *Tillsammans för* Sverige ägnar sig åt är ändå något nytt. Arbetet är mångfacetterat och handlar om djupa ämnen så som religionstolkning. Behovet av definition i arbetet förefaller sålunda inte särskilt konstigt utan snarare som något nödvändigt. En risk kan finnas att fastna i definitionen, att till exempel önskan om de perfekta metoderna resulterar i att man inte vågar ge sig ut, pröva vingarna, göra misstag och lära sig av dem.

23. Mänskliga rättigheter som förutsättning och ram

Ungdomsgruppen har som beskrivet ovan i många träffar diskuterat och arbetat med de mänskliga rättigheterna som utgångspunkt. Jag blev ändå lite förvånad över den stora samstämmigheten i respondenternas svar gällande de mänskliga rättigheternas relevans för det interreligiösa arbetet. Svaren bekräftade litteraturens utsagor om de mänskliga rättigheternas skydd av religion och religiösa, både i bemärkelsen rätt till och rätt från religion. Teoretikerna formulerar sättet på vilket man kan införliva två system samtidigt, ett pluralistiskt och ett religiöst och jag uppfattar utifrån undersökningen att *Tillsammans för Sveriges* verksamhet och engagerade personer är levande exempel på denna de dubbla perspektivens möjlighet. Framträdande i respondenternas svar gällande de mänskliga rättigheterna är att dessa legitimiterar människor lika värde vilket de anser vara av grundläggande vikt och vilket uppenbarligen korresponderar med deras egna trosuppfattningar. Att människovärdet skulle vara universellt förefaller inte vara problematiskt vilket i sin tur passar bra ihop med teoretiker som Habermas som anser detta antagande vara av grundläggande vikt i skapandet av ett gott pluralistiskt samhälle och en fredlig värld.

23.1 Att hjälpa – en hjälp att göra det abstrakta konkret?

Det interreligiösa arbetets abstrakta natur har sysselsatt mina tankar en hel del under uppsatsarbetes gång. Lösningen på detta torde vara att hitta på något konkret att arbeta för. Detta i kombination med tankarna om den globala etiken (som har självklar koppling till de mänskliga rättigheterna), förefaller vara en viktig nyckel till det interreligiösa arbetet. Undersökningen visar tydligt att banden människor emellan knyts som bäst då man gör saker tillsammans. Om dessa ”saker” är något som hjälper andra – lokalt, globalt eller både ock – kan det med fördel kopplas till plikten att bistå sin nästa vilket är en underbar likhet som religionerna delar. Denna aspekt av det interreligiösa arbetet kom fram under studieresan till

New York men har inte varit särskilt framträdande i *Tillsammans för Sverige* vilket delvis borde bero på de olika kontexterna och samhällsproblemen som finns i USA respektive Sverige.

24. Slutord

Det räcker som bekant med att slå på nyheterna eller öppna en tidning för att bli varse de många utmaningar som världen står inför. Tvärtemot vad många förutspått har religionen inte spelat ut sin roll. Utifrån detta vill projektet *Tillsammans för Sverige* verka för att individer från olika grupper möts i ett forum som både är högt i tak och präglas av respekt. Det handlar om att mötas över gränser som har att göra med livsåskådning, kultur och bostadsområden. Denna uppsats och undersökningen den bygger på, har bekräftat min förförståelse om att religion har stor potential att vara ett smörjmedel i det gemensamma åstadkommandet av en god mångkulturalism i Sverige. Gemensamma religiösa påbud kan bli till en konkretiserande hjälp i arbetet för fred och rättvisa, religionen kan dessutom bli en hjälp att ens ta så stora ord i sin mun. Och som vanligt är det hos den enskilda individen hela förändringen börjar vare sig det handlar om att själv öppna upp för nya bekantskaper med det okända eller att som religiös ledare se till att den återkommande interreligiösa festen blir en självklarhet i församlingslivet. Det är precis så svårt, det är precis så enkelt.

Källor:

Litteratur:

Amnå, Erik *Jourhavande medborgare* Studentlitteratur 2008

Andersson, Daniel & Sander, Åke (red.) *Det mångreligiösa Sverige – Ett landskap i förändring* Studentlitteratur Lund 2009

Butler, Judith; Habermas, Jürgen; Taylor, Charles; West, Cornel *The power of religion in the public sphere* Columbia University Press, 2011

Carlberg, Anders *Generationsklyftan hotar demokratin* Hjalmarson & Högberg Bokförlag, 2006

Collste, Göran *Globalisering och global rättvisa* Studentlitteratur Lund, 2004

Derrida, Jacques *Lagens kraft.* Brutus Östlings förlag Symposium, Stockholm/Stehag, 2005

Donnelly, Jack *Universal Human Rights in Theory and Practice* (2nd edition). Cornell University Press 2003

Fangen, Katrine & Sellerberg, Ann-Mari (red.) *Många möjliga metoder* Studentlitteratur Lund, 2011

Fergusson, David: *Community, Liberalism and Christian Ethics.* Cambridge University Press, Cambridge, 2005

Gardell, Mattias *Islamofobi* Leopard förlag, Stockholm, 2010

Grenholm, Carl-Henric *Att förstå religion. Metoder för teologisk forskning* Studentlitteratur Lund, 2006

Gunner, Göran (red) *Människa är ditt namn. Om mänskliga rättigheter, mänsklig värdighet och teologi.* Verbum, Stockholm, 2006

Gunner, Göran och Mellbourn, Anders (red.) *Mänskliga rättigheter och samhällets skyldigheter. En antologi från MR-dagarna 2004* Ordfron förlag, 2004

Habermas, Jürgen *Mellan naturalism och religion* Daidalos förlag Göteborg, 2007

Habermas, Jürgen *Den moraliska synpunkten (Moralfilosofiska texter sammanställda och översatta av Anders Molander)*Bokförlaget Daidalos Göteborg, 2008

Jonsson, Ulf *Habermas, påven och tron* Artos & Norma Bokförlag 2009

Küng, Hans; Kuschel, Karl-Josef (editors) *A Global Ethic. The Declaration of the Parliament of the World's Religions* SCM Press Ltd. London, 1993

Linton, Magnus *De hatade* Bokförlaget Atlas, Stockholm, 2012

May, Tim *Samhällsvetenskaplig forskning* Studentlitteratur 2001, Lund

Modée, Johan; Strandberg, Hugo (red) *Frihet och gränser. Filosofiska perspektiv på religionsfrihet och tolerans* Brutus Östlings Bokförlag Symposium, 2006

Mouffe, Chantal *The Democratic Paradox* Verso, London 2000.

Mouffe, Chantal *Om det politiska* Tankekraft förlag 2008

Pogge, Thomas *Global Justice* Blackwell Publishing 2001

Planefors, Per-Inge (red.) *Dialoger – islam, judendom, kristendom och samhälle* Stiftelsen Samtidskultur och Projekt Mandatus bokproduktion 2004

Repstad, Pål *Närhet och distans. Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap* Studentlitteratur 1999 Lund

Sann mot sig själv – Öppen mot andra. Samtal om religionsteologi i Svenska kyrkan Svenska kyrkan 2011 Uppsala

SOU (Statens offentliga utredningar) 2000:1 *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet Demokratiutredningens betänkande*

Singer, Peter *En värld. Globaliseringens etik.* Thales, Stockholm 2003

Stout, Jeffrey *Democracy and Tradition.* Princeton University Press, Princeton 2004.

Trost, Jan *Enkätboken* Studentlitteratur 2001 Lund

Walzer, Michael *Om tolerans* Atlas förlag 1998

Walzer, Michael *Politics and Passion. Toward a More Egalitarian Liberalism.* Yale University Press, London 2006

Digitala källor:

Artikel av Eboo Patel i nättidningen Huffington Post: "3 Reasons Interfaith Efforts Matter More Than Ever" Posted: 04/23/2013 The Huffington Post. http://www.huffingtonpost.com/eboo-patel/3-reasons-interfaith-efforts-matter-more-than-ever_b_3134795.html

Tillsammans för Sveriges hemsida: www.tillsammansforsverige.fryshuset.se

Övriga källor:

Anteckningar och protokoll från möten, konferenser och dagbok "När det skaver och andra reflektioner" från tiden i projektet *Tillsammans för Sverige*. Finnes i författarens dator.

Föreläsning av Eboo Patel på Union Theological Seminary i New York den 2013-03-14

Rabbin David Lazar Föreläsning för *Tillsammans för Sverige* på temat HBTQ-frågor den 2013-01-13 samt inledningstal till *Tillsammans för Sveriges* internationella konferens 2012-08-24.

Tranströmer, Tomas *Dikter 1954-1989* Den svenska lyriken. Bonniers

Bilaga:

Frågeformulär

TACK!

Tack alla respondenter som bidragit med värdefulla åsikter och tankar.

Tack *Tillsammans för Sverige* - projektledare, anställda och alla andra engagerade - för det öppna välkomnandet jag har fått av er.

Tack Susanne Wigorts-Yngvesson för en i alla avseenden ypperlig handledning.

Tack John, mamma, pappa och vänner för ständig uppmuntran och support.

Tack Teologiska institutionen, Uppsala universitet, för en mycket givande utbildning.

Bilaga 1.

Frågeformulär

Namn: _____

Telefon: _____ **E-mail:** _____

Kön: _____ **Ålder:** _____

Religion: _____

Endast jag, Jenny Bonham-Carter, kommer ha tillgång till ovanstående personliga uppgifter, jag kommer inte att visa eller sprida dem.

I bearbetningen av enkäterna, om där är något svar som jag inte förstått, kan det komma att bli aktuellt med ett kort telefonsamtal eller email i förtydligande syfte, det är därför jag bett om email och nummer. Vänligen kryssa om du inte vill bli kontaktad av mig i så fall ☐ 0

1. **Vad är enligt din åsikt målen med interreligiöst arbete? Detta kan vara både ur stort och ur litet perspektiv.**

2. **Vad anser du skulle vara en framgång i det interreligiösa arbetet?**

3. **Vilka är enligt din mening de främsta hindren för det interreligiösa arbetet?**

4. **Anser du det vara relevant att koppla ihop mänskliga rättigheter och interreligiöst arbete? Varför/varför inte?**

5. **Är du engagerad/anställd i Tillsammans för Sverige?**

6. **Om inte, känner du till, samarbetar med eller har tidigare varit engagerad i Tillsammans för Sverige?**

7. **Känner du till andra organisationer eller projekt som på något sätt sysslar med interreligiöst arbete? Om så, vänligen skriv ned dessa (känner du till många så lista de tre första du kommer att tänka på). Om inte, gå vidare till fråga 10:**

8. **Välj en av organisationerna du listat. Hur väl uppfattar du att denna organisation uppfyller sina mål på en skala 1-10 (där 1 innebär ”inte alls” och 10 ”mycket väl”):**

9. **Har du några tankar om varför organisationen uppfyller/inte uppfyller sina mål som angivet ovan?**

10. **Nedan följer Tillsammans för Sveriges mål. Hur väl på en skala 1-10 (där 1 innebär ”inte alls” och 10 ”mycket väl”) tycker du att dessa mål uppfylls?**

    [0] ***Att åstadkomma en djupare förståelse för ”den andra” och undanröja missuppfattningar och fördomar mellan människor i samhället.***

    [0] ***Att ge stöd och vägledning till unga som vill fördjupa sin tro och använda den som växtkraft i arbetet för fred och förståelse.***

    [0] ***Att förebygga konfrontationer vid mötet mellan olika religioner och grupper i samhället för att motverka xenofobi, islamofobi, västfobi och kristofobi.***

    [0] ***Att debattera och skapa förståelse kring kvinnors ställning i religionerna.***

    [0] ***Att initiera samarbete med olika organisationer och samfund kring mångfald, demokrati och samlevnad.***

    [0] ***Att skapa en fördjupad debatt och nyansering i media kring religioner.***

11. **Anser du dessa mål vara adekvata? Varför/varför inte?**

12. Vilka anser du vara de främsta hindren för att projektet skall kunna uppfylla sina mål?

13. Vänligen specificera hur du tror att Tillsammans för Sverige bättre skulle kunna uppfylla sina mål?

14. Tillsammans för Sverige sysslar med interreligiöst arbete inom ramen för de mänskliga rättigheterna. Tycker du att detta är relevant? Varför/varför inte?

15. Vilken är din åsikt om Tillsammans för Sveriges målgrupp?

16. Vad skulle enligt din definition vara en framgång för Tillsammans för Sverige i ett

a) Kort perspektiv, om 1-2 år?

b) Längre perspektiv, om 2-10 år?

17. Har du några övriga kommentarer eller funderingar som du vill nämna gällande projektet Tillsammans för Sverige, ditt eget engagemang eller det interreligiösa arbetet i stort?

Stort tack för din medverkan!!!